

TEMESVÁR MEGVÉTELE.

1551—1552.

Az 1892-ik évi hadtörténelmi pályázaton pályadíjjal kitüntetett munka.

HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

IX.

A TÖRÖK HADAK FELVONULÁSA. A MAGYAROK HADI KÉSZÜLETEI.

E közben a szultán márcziusban a Drinápolynál összevont európai hadak vezérére a temesvári kudarcz és Lippa meg nem segélyezése miatt kegyvesztéssel sújtott Szokolovics Mehemed helyett *Ahmed* pasa második vezírt kinevezvén, a ruméliai hadtesten kívül még a kis-ázsiai sereg-részeket is mozgósította.

Miután a szultán a perzsák elleni háború miatt a magyar király ellen indítandó sereg vezényletét személyesen át nem vehette, az 1551-ben megállapított hadműveleti terv lépett ismét érvénybe, s a szultán az összes európai hadi erőt a kijelölt hadszínhelyek szerint ismét *három hadseregbe* osztotta.

Az *Ahmed* pasa vezénylete alatt álló főseregek Temesvár és Lippa megvétele tüzetett ki célul; a *havasalföldi* török-tatár hadnak, melyhez még a két oláh vajdának is csatlakoznia kellett, Erdély megszállása s a magyar király ott levő hadainak kiűzése után János Zsigmond visszahelyezése tétetett feladatává; ¹⁾ a har-

¹⁾ Ahmed pasa levele a philippopolisi táborból Patócsy Ferenczhez, május elejéről. Tört. Tár. 1892. 147.

madik sereg vezére pedig, *Khadim Ali* budai béglerbég, azon utasítást kapta, hogy az alatt, míg a fősereg Temesvár ellen működik, a hont- és nógrádmegyei erősségeket rombolja le, azután Ahmed pasával Szolnok alatt egyesüljön s annak megvétele után Eger ostromára induljanak. ¹⁾

Ahmed pasa *április* elején, *Hasszán* pasa anatóliai béglerbég pedig a kis-ázsiai hadosztálylyal *április* közepén érkezett Drinápolyba, honnan a hadsereg *április 22-én* indult el ²⁾ és *május 16-án* Szofiánál, ³⁾ *május 21-én* pedig *Nis*-nél állott és május végén érkezett *Szendróhöz*.

E közben a Dunán három helyen is hídát vertek és pedig: *Haramvárnál*, *Krusevácznál* (Krusócz) és *Péterváradnál*; a Drávát pedig *Eszéknél* hídalták át. Ekkor már a hűbéres csapatok is Boszniából, a szerbiai és magyar szandzsákokból Belgrádhoz, Szokolovics Mehemed táborába vonultak, hova számukra a gyülekezés ki volt tűzve. ⁴⁾

A török sereg létszámát *Forgách* — Tinódi után — 160,000 főre teszi, a tüzérség pedig 100 tábori és 16 ostromlővegből állott. ⁵⁾

Azonban már Istvánffy túlzottnak találta ezen számot. ⁶⁾ A har-

¹⁾ Ahmed Drinápolyból a renegáttá lett magyar Ali csasuzt Ali budai pasához küldte, levélben üdvözlőlvén őt a szegedi győzelemért s körülményesen értesítette a hadműveleti terv részleteiről. — Istvánffy: 199.

²⁾ Pecsewi szerint a török sereg *Rebbi-ül-akhir* havának 27. napján (1552 április 22-én) indult el Drinápolyból. Thury József fordítása.

³⁾ Ahmed pasa a szofiai táborból *május 16-án* levelet intézett Kendy Antalhoz, Somlyay Báthory Endréhez, a székelyekhez és szászokhoz, melyben ismételve fenyegetőzött, hogy Erdélyben kő kövön nem marad, ha a német hadat ki nem űzik és János Zsigmondot el nem ismerik fejedeleme-nek. Tört. Tár. 1892. 148.

⁴⁾ Névtelen levél május 21-ről. Tört. Tár. 1880. évf. 600. U. az 1892. évf. 149—150. — Továbbá Haller Péter levele Ferdinándhoz, *május 30-ról*. U. o. 150. Pecsewi szerint a béglerbég *Belgrádnál* a Dunán hídát veretett, erről azonban a hazai források nem tesznek említést.

⁵⁾ *Forgách*: 36. Tinódi: i. m. 179—180. v. s.

⁶⁾ Istvánffy *Forgách*nak azon kéziratban levő művére, melyet használt, a török sereg számáról azt jegyezte meg: *Canis credat*. (Kutya higgye.)

czolók száma a török seregben még 100,000 főre se tehető, mivel maga Losonczy az ostrom alatt, *július 19-én* azt írta a királynak, hogy a török sereg számra nézve nem nagyobb 50,000 embernél.¹⁾ Ennélfogva — Losonczy nézete szerint — a harczolók száma mintegy 50,000 főre tehető.

A források a *janicsárok* és *azábok* számáról hasonlóképen nem közölnek biztos adatokat,²⁾ kik a várharczokban egyedül voltak használhatók.

A seregben túlnyomó részben volt a *hűbéres lovasság* (spahik), mely a földérintő szolgálatban, ostrom alatt pedig az erősség körülzárolására és kisebb segélycsapatoknak a vívás alá vett erősségtől való távol tartására sikerrel volt alkalmazható. Ellenben a délszláv népekből szedett *martalóczok* a kém-szolgalatban s a portyázással végzett élelem-szerzésben tettek jó szolgálatot.

Az élelem, málha és lőszerkészleteket a Temesvár ellen tervbe vett hadjárat hadműveleti alapjává berendezett *Szendrőig* és *Belgrádig* a Dunán hajókon szállították föl s a két véghelyen nagy mennyiségben halmozták föl, honnan az élelem- és lőszer-szükségleteket — mint rendesen — tevéken és lovakon szállították a sereg után.

Ahmed pasa a kegyvesztett Szokolovics Mehemednek a múlt évi várharczban szerzett tapasztalatait a hadművelet javára értékesíteni óhajtván, azért számára a szultántól kegyelmet eszközölt ki, s megbízta a ruméliai hadtest vezetésével.³⁾

Szokolovics Mehemed június első felében a ruméliai hadtestet Belgrádtól Péterváradhoz vezette s a Dunát itt átlépte, majd a

¹⁾ Losonczy levele Temesvárról július 19-ről. Bucholz: IX. 607.

²⁾ Ahmed pasa, második vezír, *szerdárrá* neveztetvén ki, a *szeqban-basi* alatt álló néhány ezer janicsárral (t. i. a 63—69. ezredekől, melyek *szeqban* nevet viseltek) négy *bölükkel* (t. i. a janicsárok 1—62. ezredéből), továbbá tüzérekkel, *dsebedsikkkel* (fegyverkovács) és jókora számú egyéb katonasággal az említett év *Rebbi-ül-akhir* havának 27. napján (1552 április 22.) indult el Drinápolyból . . . Pecsevi, Thury József fordításában.

³⁾ Tinódi: i. m. 176. v. s. Centorio írja, hogy a *görög béglerbég* (Szokolovics Mehemed) azért volt Ahmed táborában, mivel jól ismerte a vár fekvését. U. o. 182.

Tiszán is — a nélkül, hogy ellenállásra talált volna — keresztül vonúlt.

Ahmed pasa pedig az anatóliai hadtesttel, mely Szendrőben mintegy nyolcz—tíz napi pihenőt tartott, *június 11. után* a Dunán Haramváránál átkelvén, a karánsebesi bánságba tört. Innen Ahmed pasa hadosztálya előre vonúlt, s a *Krassó* folyón hídát vert, mire az egész hadtest átlépte a folyót és Temesvártól délre — két napi menettávolságban — a ruméliai sereg érkezését bevárando, pihenőre táborba szállott.¹⁾

Ferdinánd e közben pénz- és hadisegély-szerzés céljából V. Károly császárt s a német fejedelmeket hiába kereste meg, mivel a német birodalomban 1551 őszén ismét megújult a vallásháború.

E miatt Ferdinánd és fia Miksa, most már akadályozva voltak a magyar hadszínhelyen való megjelenésben így az ezen föltételhez kötött országos nemesi fölkelés elmaradt és csak a török támadásnak kitett vidéken részleges hadrakelést rendeltek el.

Most már Báthorynak és Castaldónak lett volna kötelessége Erdély s az alvidék várainak biztosításáról gondoskodni.

Erre utasította is őket maga a király, a ki ezen célra április elején 60,000 frtot küldött a tábornoknak,²⁾ júniusban pedig a meg-

¹⁾ Belgrádnál pedig a béglerbég a ruméliai hadtestet és egyéb hadi népet összegyűjtván, erős hídát csináltatott. A mint a nevezett vezír (Ahmed) a parancsnoksága alatt levő sereggel ide érkezett, átkeltek a Dunán — írja Pecsevi. (Thury József fordítása.)

Azonban a Belgrádnál készült hídról a magyar források nem tesznek említést.

Ellenben Istvánffy azt írja, hogy Ahmed pasa Szendrőben egyesült a béglerbéggel, azután Belgrádig haladt, hol néhány napig időzván, a *Tiszát Titelnél* áthidalta s azon átkelt... U. o. 199.

Azonban Losonczynek *június 11-én* Temesvárról Miksa főherceghez írt leveléből kitétnik, hogy Ahmed pasa az ázsiai hadakkal *Haramvárnál* kelt át a Dunán s a hídát már a *Krassón* keresztül is csinálják. Ez a had nagyobb számú a béglerbégénél, de hitvány(?) Az Amhát csapata jó a sereg előtt, őt magát mára (június 11.) várják... a sereghez. Tört. Tár. 1892. 155.

²⁾ Ferdinánd levele Castaldóhoz április 2-ról. Tört. Tár. 1891. 65

szálló had erősítésére *Helfenstein György gróf* vezetése alatt 5000 német zsoldost küldött Erdélybe, 10 löveggel.

A királyi hadak erősítésére az erdélyi három nemzet hadi ereje kitünő szolgálatot tett volna, csak tudni kellett volna azt *szervezni és vezetni* s mint az előző évben a hazafiás Fráter György tevé, benne a hadviselés ügye iránt *lelkesedést* ébresztteni. Ámde Castaldo dolyfös modorában az erdélyi fölkelő hadak értékét folyton becs-mérelte és lenézte. De ha akarta volna, sem tudta volna az erdélyiek hadi erejét fegyverre hívni és a királyi hadakkal közös vállalatra mozgosítani, mivel a pöffeszkedő császári vezér, ki soha sem tudott az erdélyiek előtt népszerűsége vergődni, Fráter György megöletése óta teljesen gyűlölt egyén vala.

Még kevésbbé tudott ezen feladatnak a köszvényes vajda megfelelni, ki Erdélybe érkezése után, április hóban ismét ágyban fekvő beteg lett.

A török hadak gyűlekezése hírére Castaldo által *május 22-én* összehívott erdélyi országgyűlés elrendelte a fejenkint való fegyverre kelest, de a székelyek és szászok nem vállalták magukra a megszavazott hadi adót, a tábornokban pedig az országgyűlés határozatainak végrehajtására hiányzott a kellő erély.¹⁾

Ilyen körülmények között érkezett meg május végén az erdélyiekhez a szultán fenyegető felhívása, mely a német hadak kiűzését s János Zsigmond visszahelyezését, vagy ha ő a királyságot elfogadni vonakodnék, erdélyi vajda választását szigorú kötele-ségükké tette.²⁾

Castaldo erre a rendeket június közepére ismét összehívta, akik lassan és rosz hangulatban gyűlekeztek.

Már ekkor a török hadak előnyomulása felől egyik ijesztő hír a másik után érkezett és pedig, hogy az 50,000 főnyi havas-alföldi török-tatár-oláh sereg *június 22-én* kel át a havasokon, Ahmed pasa pedig a fősereggel *június 25-én* Temesvárt szállja meg.³⁾

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűl. Emlékek. I. 359—364.

²⁾ Amhát pasa levele az erdélyiekhez a sophiai táborból, máj. 16-ról. Tört. Tár. 1892. 148.

³⁾ Báthory Endre levele Ferdinándhoz Tordáról, június 19-ről. Tört. Tár. 1892. 155.

Castaldo ezen rémhírre teljesen elvesztette fejét s Erdély megtartásának még reményéről is lemondott. Tehetetlen vergődését Miksa főhöz *június 17-én* intézett levele híven tünteti föl, melyben keservesen panaszkodik, hogy helyzete kétségbeejtő: élve meg nem menekülhet Erdélyből. . . *Karánsebes, Lugos, Temesvár, Lippa* s a többi véghelyekből zsoldért és katonaságért folyton zaklatják, de ő nem adhat egyebet — *üres szavaknál. Szívesen indulna csapataival harczba, szép halált nyerendő(?)*, azonban harczosai ezer felé szét vannak szórva.¹⁾

A tordai gyűlésen erős kifakadások történtek Ferdinánd kormányára ellen. Az erdélyiek azon föltétel alatt hódoltak meg a királynak — mondák — hogy az országot saját hadi erejével megvédi a szultán ellen és íme most még a királyi sereg szorúl az ő oltalmukra. A rendek ennél fogva *június 30-án* kimondották, hogy nem szállanak táborba.²⁾

A podagrás vajda erre csak nem félholtra betegült. «Soha sem voltam oly rosszul, mint most» — írja a tábornoknak, ki az első ijedtségből magához térvén, «a rendek ezen embertelen feleletére» elhatározta, hogy az erdélyieket erővel kényszeríti a fölkelésre.³⁾

Erre azonban nem lett szükség. Ahmed elővédje *június 24-én* Temesvár alá érkezvén, a tordai gyűlés elrendelte, hogy a nemeségen kívül a hadköteles székelyek és zászok is fegyvert ragadjanak, de a király személyesen álljon a hadak élére. A sereg gyülekezési helyéül pedig *Keresztesmezejét* tűzték ki.⁴⁾

De Castaldo képtelen volt az erdélyi hadrakelést *szervezni*; a csekély számú fölkelő hadak még csak gyülekezőben voltak, midőn Ahmed Temesvárt már erősen lövette.

Amíg tehát a török hadvezérlet a hadműveleteket czéltudatosan és erélyesen megindította, Castaldo működése nem volt egyéb, mint rendszertelen, lázas kapkodás az erdélyi fölkelő hadak szervezésére és tervszerűtlen készülődés a háborúra.

¹⁾ Castaldo levele Miksához, június 17-ről. U. o. 157.

²⁾ Szilágyi Sándor: i. m. I. 364.

³⁾ Castaldo levele Miksához, július 4-ről. Tört. Tár. 1892. 267.

⁴⁾ Szilágyi Sándor: i. m. I. 365—366.

Aldana kocsiból történt kiburulás következtében eltört karjával és szembajával Gyuláról éppen a váradi fürdőkbe készült, midőn a törököknek a Dunán való átkelését hírül vette, s a nélkül hogy parancsot kapott volna, betegen Lippára utazott ¹⁾ «és feltolta magát Lipppa kormányzójának és Solymos várnagyának.» ²⁾

Castaldo Temesvárnak szívós védelemre való berendezésében kevés igyekezetet tanúsított, mivel Lippát tartotta Erdély kulcsának, melynek erősítésére *Urbinoi Sándor* hadi mérnök által olasz modor szerint új védőműveket építtetett. Azonban az őrség számára nem küldte meg a zsoldot, mire a spanyolok a zsold-hátralék miatt kiléptek a szolgálatból és elszéledtek. ³⁾

Mivel pedig a nyugati hadszínhelyen Ali budai pasa *június 1-én* rövid küzdelem után *Veszprémet* kézre kerítette s a foglalásokat erőlyesen megkezdette, Temesvár biztosítására sem Nádasdy Tamás dunántúli főkapitány, sem Teufel Erasmus, a felvidéken álló külföldi hadak parancsnoka mit sem tehettek.

Ámbár Losonczyt mindenki elhagyta, ő nem csüggedt el, hanem a becsületére bízott erősség sikeres védelmezése céljából fáradhatlan tevékenységet fejtett ki.

A király utasításából az alvidéki hét vármegye rendeit az aradmegyei *Simándra* június elejére részleges gyűlésre hívta össze, hogy tőlük a pozsonyi országgyűlés határozatai értelmében Temesvár védőműveinek befejezéséhez pénzsegélyt eszközöljön ki.

Mint királybiztos, a simándi részleges gyűlést *június 6-án* nyitotta meg s bemutatta a király rendeletét, mely utasítá a rendeket, hogy Losonczy felhívására a török ellen fegyvert fogjanak. Engedelmeskedjenek a király rendeletének — így buzdítá Losonczy a rendeket — s a török támadással szemben tanusítsanak áldozatkészséget és a hadi adó behajtása iránt mulhatlanul tegyék meg a lépéseket. Temesvár félben maradt erődítményeinek befejezésére bocsássák rendelkezésére jobbagyaikat. Végül a maga részére is kikérte támogatásukat s viszont biztosítá a rendeket, hogy ő is hiven teljesíti hazája iránti kötelességét.

¹⁾ Villela de Aldana emlékirata, dr. Márky Sándornál: i. m. I. 548.

²⁾ Castaldo levele Miksához július 8-ról. Tört. Tár. 1892. 271—272.

³⁾ Villela de Aldana. U. o.

Azonban lelkes szavai eredménytelenül hangzottak el.

A rendek kijelentették, minthogy az országgyűlés a nemesség hadra kelését a királynak személyes táborba szállásától tette függővé, ők e végzéshez ragaszkodnak és addig nem foghatnak fegyvert, míg táborba nem szállt maga a király is, a kinek személye iránt különben hódolattal viseltetnek. Jobbágyaikat Temesvár megerősítéséhez szintén nem küldhetik és annál inkább nem sújthatják őket ezen teherrel, mivel éppen aratással vannak elfoglalva. Azonban e helyett Temesvár védőműveinek kiépítésére ez évre kivetett adónak minden forintja után 15 dénárt ajánlanak meg.

Losonczy erélyesen kijelentette, hogy ragaszkodik a király parancsához és újra elrendelte a közfelkelest s felhívta a jelenlevőket, hogy a segélyhadak kiállítása és útba indítása iránt kellő időben tegyék meg az intézkedést. A rendek azonban azt határozták, hogy a királybiztos felhívásának nem tesznek eleget, hanem intézkedése ellen tiltakozó követet küldenek a királyhoz és jobbadán azonnal eltávoztak Simándról.

De már másnap, *június 7-én*, a törökök mozdulata felől fenyegető hírek érkeztek, mire a rendek közül azok, akik még Simándon voltak, megjelentek Losonczy előtt és kijelentették, hogy készek az ő zászlója alatt fegyvert ragadni.¹⁾

Losonczy ekkor a vármegyéknek rendeletet adott, hogy a Temesvár erősítésére megszavazott hadi adót, a védőművek minél előbb leendő befejezése céljából *Sáfrán László* királyi mustramester kezeihez szolgáltatassák be.²⁾

A simándi gyűlés után az erősítőmenyeket személyes felügyelete alatt óhajtván bevégeztetni, Losonczy Temesvárra utazott, hol *június 11-én* a huszárokból, gyalogokból (hajdúk) és spanyolokból álló őrség csupán csak 1500 főnyi vala.

«Megkísértené a török sereg érkezése előtt az útjába eső vidékről az élelmet az erősségbe szállítani — írja Losonczy *június 11-én*

¹⁾ Losonczy jelentése a simándi részleges gyűlésről, mellékelve Castaldónak június 10-én a királyhoz írt leveléhez, a bécsi cs. és kir. titkos levéltárban. Kiadva Fraknoi: Magy. Országgyűl. Emlékek. III. 392—394.

²⁾ U. o. Tinódi historiás énekéből tudjuk, hogy ez időben Temesvárt *Sáfrán László* volt a királyi mustra-mester, kinek neve, a Tinódinál felsorolt temesvári elesettek között szintén előfordul.

Miksa főhgnak — a földnépét eleve elhajtani, s a községeket elpusztítani és ily módon az ellenséget visszaverni; ámde a keze alatt levő sereg a várat őrizni és hadat viselni csekély. Azután az őrségben levő gyalogság megesküdött, hogy holnap (június 12-én) elmegy és attól fél, hogy a lovasság is egy éjjel egyedül hagyja őt a várban.» Ennélfogva jelentésében legalább még 1500 embert és lövegeket kért a szükséges hadi szerrel együtt.¹⁾

A vármegyék által beszolgáltatott hadi adóból Losonczy mindenekelőtt a lázongó őrség hátralékos zsoldját fizette meg, azután a földesurak munkára hajtott jobbágyaival a török előhad megérkezéséig (június 24.) — mintegy 14 nap alatt — a félben maradt védőműveket nagyjából befejeztette.

A város északi kőfala s az északi és keleti várkapú elé emelt földműveket nem csak helyre állította, hanem azokat lövegekkel és csapatokkal való megszállásra berendezte. A város és vár közötti összeköttetést biztosító vízi torony megerősítésére különös gondot fordított, mivel jól tudta, hogy Temesvár el van veszve azon pillanatban, midőn a vízi torony az ellenség kezébe jut.

A mily fontos szerepet játszottak a mocsarak az erősség védelmében, ép oly veszélyesekké válhattak azok a védőkre nézve tartós szárazság idejében vagy lecsapolás által, mivel a kiszáradt mocsárokon keresztül a vár fontosabb pontjai meg voltak közelíthetők.

Ezen veszélynek nagyobb forráságban a vízi torony is ki volt téve; midőn a medrökbe visszahúzódott Begába és Temesbe a mocsarak vize lefutott s az ostromlók a várat északról nagy ívben körülvevő szigetre a benyomulást töltés úton kicsikarhatták, ez által már a vízi toronyhoz vezető út is birtokukba jut. Ennélfogva Losonczy a vízi toronyt külön sövény-kerítéssel és erős földművel vette körül, ezen kívül még a Bega vize által megtöltött kettős árok is vala, úgy hogy a törököknek, ha a torony ellen támadást akartak intézni, előbb ezen vizes árkokat be kellett tölteniök.²⁾

¹⁾ Losonczy levele Miksához Temesvárról, június 11-ről. Tört. Tár. 1892. 155.

²⁾ Losonczy június 29-én egyebek közt azt írja Temesvárról Miksa főherczegnek, hogy az *ulicsi mező fölől a vár erődítményét sövénykerítéssel és*

Végül a városnak keletre tekintő védőműveire s a vár északnyugati sarokbástyájára erős löveggátönyokat, a falak mentében pedig gyalogsági lőállásokat készíttetett azon czélból, hogy a vár alatti szigetet lövegek és gátpuskák által hatásos tűz alá vonhassa, hogy azon az ostromlók egy könnyen magukat be ne fészkelhessék.¹⁾ Azonban költség és elegendő munkaerő hiányában a védőművek kiépítését csak az utolsó pillanatban tudta befejeztetni, midőn a török sereg a várat már megszállotta.²⁾

Losonczy a tiszáninneni megyék nemességét június 15—20. között ismét felhívta a hadra kelésre, majd maga is elutazott Temesvárról és mint királybiztos személyesen is megkísértette a megyék-nél a segélyszerzést; ennek daczára az ismételve fegyver alá hívott nemesek gyülekezése fölötte lassan haladt előre. A többszörös kérés és sürgetésre is csak néhány hazafias érzésű főúr érkezett meg csapatával és pedig *Forgách Simon*, *Batthyány Farkas* temesvári alispán, *Bornemissza János*, *Farkasics Péter*³⁾ és *Horváth János* nagy-kunsági lovagtsízt (officialis).⁴⁾

A temesi és torontáli nemeseken kívül Arad- és Zarándból

földhányással vette körül. (Tört. Tár. 1892. 157.) Kétségtelen, hogy a Losonczy által megerősített védőmű a vízi torony volt, mely a várnak legfontosabb külső erődje volt.

¹⁾ Ezekre vonatkozólag Zsámboki a következőket írja: . . . Losonczy a várat védhető állapotba helyezte, miután jeles őrséget, mintegy rettenthetlen csapatot gyűjtött . . . a vár- és városnak bástyáit ágyúkkal megerősítette; a vár kevésbbé biztosabb részeit a rohamhágcsók felfüggesztése s az egészet (város és vár) a betörések ellen biztosította . . . U. o. 815. A XVI. századbéli egyik névtelen török történetíró szerint a vár oldalaihoz, hol a falak gyöngék voltak, igen szilárd mellvédeket és tornyokat építtetett. Századok, 1870. 303.

²⁾ Castaldo még június 28-án is azon hitben volt, hogy Temesvár erődtményei még mindig nincsenek kiépítve; legalább e napon azt írta Miksa főhercegnek, hogy nem hiszi, miszerint Losonczy még egy hónapig is tarthatná magát, mert az erősség védőművei befejezetlenek . . . Tört. Tár. 1892. 156—157.

³⁾ Istvánffy és Tinódi felsorolja őket.

⁴⁾ A jász-apáti származását, nemes *Horváth János*, nagy-kunsági lovag-tiszt, Temesvár védelmében vitézül küzdött, sőt Eger ostroma alatt is kitüntette magát, miért a királytól, 1554-ben Hevesmegyében három falut nyert. Gyárfás István: A jász-kunok tört. IV. 21—22.

tetemes számban vonultak be Temesvárba, mint *Sörényházi Ferencz* temesvári várnagy, *Nagy-Horváth Ferencz*, *Haraszi Ferencz*, szegvári *Dóczy Miklós*, *Pattantyus Balázs*, *Kolbász Farkas*, *Móga Bálint és János*, *Ábrahámfy Imre*, *Móré László és János*, *Eszéki Mihály*, *Csombolyi Miklós* és mások.¹⁾

A ráczok közül pedig Tinódi szerint — *Miklós és Gergely* vajdák vonultak be az erősségbe.²⁾ *Báthory Miklós*, *Perényi Gábor és Serédy György* királyi zsoldon szolgáló lovas századai, mint Temesvár őrségétől a hadi kormány által zsoldba fogadott csapatok, még május havában tulajdonosaik elmaradása folytán hadnagyaik vezetése alatt vonultak a várba.³⁾

Az őrségbe levő cseh-, német- és spanyol zsoldos gyalogok *Castellurio Gáspár* és *Mendoza Diego* századosok vezénylete alatt állottak.

A tiszáninneri megyék nemessége csak *június végén* szánta rá magát a fölkelésre, midőn hír érkezett, hogy a török előhad *június 24-én* Temesvár alá vonúl.

E miatt Losonczy már nem gyűjthette össze a fölkelő megyei csapatokat s értesülvén, hogy a török főserég Temesvártól öt mértföldre, *Pusztá-Somlyónál* tábort ütött, *június 24-én* maga is a várba sietett.

A hadra kelt nemesi csapatokat később Varkocs Tamás bihari főispán gyülekeztette és azt jelentette Tordára Castaldonak, hogy a tiszai megyék hadi népe Temesvár megmentésében híven segélyre leend.⁴⁾ Mivel pedig Castaldo utasítással el nem látta, azért július elején a fölkelő hadakkal Lippára vonúlt.

A temesvári őrség létszáma a közölt adatokból pontosan meg nem állapítható. *Batthyány Ferencz* szerint Losonczy válogatott és

¹⁾ Tinódi a Temesvárban részint elesett, részint elfogott 92 egyén között ezeket is felsorolja. I. m. 380—396. v. s.

²⁾ *Miklós* vajdát Istvánffy és Bethlen Farkas *Miló és Milda* néven is említi.

³⁾ Istvánffy említi, hogy Losonczy régi bajtársai, *Báthory Miklós*, *Perényi Gábor* és *Serédy György* huszár-csapatokat küldték Temesvárba. U. o. 200.

⁴⁾ Castaldo jelentése Miksához Tordáról június 30-ról. Szilágyi Sándor: i. m. I. 418.

harcképzett katonákkal zárkózott be a várba s az őrség számát 3000—4000 főre teszi, ¹⁾ miből látszik, hogy a védők számerejéről nem volt pontosan értesülve.

Tinódi és *Forgách* adatai, valamint *Castaldo junius 29-ki* jelentése szerint az őrség a következő csapatokból állott:

A) *Lovasság*:

Losonczy csapata	---	---	---	---	500	huszár
Perez Alfonzó csapata	---	---	---	---	200	"
Perényi Gábor csapata	---	---	---	---	---	---
Újszászy Sándor hadnagy alatt	---	---	---	---	100	"
Serédy György csapata	---	---	---	---	100	"
Forgách Simon csapata	---	---	---	---	60	"
Összesen					960	huszár. ²⁾

B) *Gyalogság*:

Castelluvio spanyol gyalogosai	---	---	---	---	250	fő
Cseh gyalog (landsknecht)	---	---	---	---	300	"
Német "	---	---	---	---	150	"
Hajdú	---	---	---	---	200	"
Városi polgár	---	---	---	---	250	"
Összesen					1150	fő.

Ezekhez járult még:

Mendoza Diego csapata (spanyol)	---	---	---	---	100	fő
A karánsebesiek	---	---	---	---	100	"
A gyalogság összesen					1350	fő
Lovasság					960	"
Összesen					2310	fő.

Tehát a fegyveres védők száma 2310 főre tehető.

Az erősség műszaki leírását, a bástyák egymástóli távolát s azok közötti mellvédek méreteit nem ismerjük, minélfogva azt sem tudjuk, hogy a 2310 főnyi őrségből egy-egy védő szakasz megszállására mennyi jutott.

A mi a tűzérseget illeti, tudva van, hogy az erősségben csak

¹⁾ Batthyány Ferencz levele Mária királynéhez Bécsből 1552 szeptember 2-ről. Brüsseli okmánytár II. 352.

²⁾ Tinódi: i. m. 206—216. v. s. Forgách: 37. Castaldo levele Miksához, jún. 29-ről. Tört. Tár. 1892. 157. Castaldo ezen levele szerint 1000 huszár volt Temesvárott.

17 nagyobb löveg volt. A vár védő vonalában három bástya, a vízi torony s a két (északi és keleti) várkapú előtti védő mű állott; a város felől pedig két bástya s az északi köfalhoz épített földmű esett a védő vonalba; bizonyos, hogy a 17 löveg kevés volt a nagy terjedelmű város az egymástól távol eső védő pontok sikeres oltalmára.

Összegezve tehát a dolgot, ha 2310 főnyi őrség talán nem is volt csekély erő ahhoz, hogy a vár megvédessék, ámde csekély volt a löveg, lőszer és élelem, mert a 2310 főnyi őrség csak akkor lesz vala elégséges erő a védelemhez, ha azt erős tűzéréség támogatja.

Az élelmezésről és egészségügyről a források nem adnak felvilágosítást.

Castaldo az utolsó pillanatban, midőn már a török sereg az erősség felé közeledett, ágyúkat, löszert és élelmet küldött a várba, s mintegy 12,000 forintot bocsátott a parancsnok rendelkezésére.

Ámde a tábornok maga sem bízott abban, hogy az erősségbe küldött segély valami sokat lendítsen Temesvár ügyén és június 28-án azt írta Miksa főhgnak, hogy Temesvárt minden küzdelem nélkül át kell adni a törököknek, mert védőművei nincsenek kiépítve! — ¹⁾ miben a tábornok alaposan tévedett.

A tábornok azt sem hitte, hogy az általa Temesvárba indított segélycsapatok bejuthassanak a vívás alá vett erősségbe. Brandeis András csapatai, melyek eddig a zsold elmaradása miatt lázongtak, megtagadták a Temesvárba vonulást: ²⁾ gróf Arco János két zászlóalja pedig ezen parancsra fellázadt és felmondta az engedelmességet. ³⁾ A július első napjaiban 200 német gyaloggal küldött Záray Pál kapitány sem tudott már a körülzárt erősségbe jutni, ⁴⁾ mire Aldana ezen csapatot is Lippán tartotta.

Azonban a tábornok helyesebben jár vala el, ha a helyett, hogy külföldi tiszteket és zsoldos csapatokat utasít a megszállott erősségbe való bevonulásra, inkább magyar harcosokból álló kicsiny, de bátor csapatokat erélyes és vállalkozó vezetők alatt küld Temesvárba, kik azokat még június végén — midőn a vár még nem volt teljesen körülzárva — oda bizonyosan bejuttatták volna.

¹⁾ Tör. Tár. 1892. 156—157.

²⁾ U. o.

³⁾ Gróf Arco levele Miksához Szebenből, július 3-ról. U. o. 267.

⁴⁾ Castaldo levele Miksához, július 3-ról. U. o. 267.

X.

TEMESVÁR MEGVÉTELE ÉS KÖVETKEZMÉNYEI.

Miután Ahmed pasa a Temesvártól öt mértföldre eső *Pusztá-Somlyónál* táborba szállott, a kis-ázsiai seregrészekkel bevárta a *ruméliai hadtest* megérkezését, innen, épen Ker. Sz. János napján, *június 24-én*, Szokolovics Mehemedet és Kászón becskereki pasát 1500 lovassal Temesvár alá küldte. Ezen hírszerző lovasdandár feladata az erősség fekvésének földérítése s a védők számának kipuhatolása vala.¹⁾

A még ekkor Temesvárra vissza nem tért Losonczy távollétében *Perez Alfonzó* s a szerb *Miklós* vajda 400 huszárral és 100 spanyol gyaloggal a vár körül kémszemlét tartó török lovasságra kiütöttek, melyet heves harc után visszanyomtak. A várbeliek 20 törököt elfogtak s a foglyok fontos vallomást tettek a török sereg számbeli erejéről.

Losonczy még ugyanezen éjjel mellékútakon s nádasokban lappangva, csupán négy lovas kíséretében a városba visszaérkezett, hol a lakosok és őrség — ámbár segélycsapatok nélkül jött meg — lelkesedéssel fogadták.²⁾

Másnap, *június 25-én*,³⁾ Losonczy az őrség és polgárok fölött hadi szemlét tartott s a vár védelmére föleskette őket. Az őrséghez intézett hazafias beszédében viszont ő is «nagy erős hittel» fogadta, hogy vagyonát, kincseit, sőt szükség esetén — életét is feláldozza *hazája* s a *kereszténység* javáért.

Nagy lelkesedéssel fogadott beszédje után a zsoldosok tisztjei és katonák a parancsnok iránti föltétlen engedelmességre esküvel kötelezték magukat.⁴⁾

¹⁾ Istvánffy szerint a kikülönített lovastömeg *Pusztá-Somlyóról* Ker. sz. János napján vonult Temesvár alá, Ker. sz. János napja *június 24-re* esik, ami 1552-ben *péntekre* esett. U. o. 199. Tinódi. i. m. 181—184. v. s. Centorio : 183.

²⁾ V. ö. Istvánffy 199. Forgách 37. Tinódi 188—191. v. s. Zsámboki 815.

³⁾ Szombati napon.

⁴⁾ U. o. és Tinódi 193—205. v. s.

Ezután Losonczy az egyes csapatoknak kijelölte a megszállandó védő vonalakat s az ostrom alatti teendőiket.¹⁾

Még az nap, *július 25-én*, Losonczy kétszer is összecsapott a törökökkel s a csatározás a várbeliekre szerencsésen végződött. Azonban a hirszerző török járőrök tovább is a vár alatt kalandoztak.²⁾

*Június 26-án*³⁾ a török előhad is megérkezett s az erősség körül fel-alá czirkálva, a várbelieket tüntetőleg harcra hívta, mire Losonczy és Perez Alfonzo huszáraikkal kiűtöttek és több törököt elfogtak; erre a török lova tömeg számos halottat hátra hagyva, visszavonult.

A magyarok közül csupán néhány huszár és *Sulyok István* nemes ifjú esett el, a kit az első összecsapásnál egy török lándzsájával leszúrt.⁴⁾

Ahmed pasa *június 28-án*⁵⁾ egész hadi erejével és összes lövegjeivel megérkezett az erősséghez.⁶⁾ Losonczy még az nap erős kitörést intézett a lemálházó ellenségre s a török táborórséggel kemény lovascsatát vívott, melyben a várbeliek több törököt elejtettek és elfogtak. A várbeliek közül egy huszár sebesült meg⁷⁾ és Losonczy a lakosság lelkes tüntetése között győztesen vonult be a városba.

Ahmed pasa az erősség körül a harczfelállítást oly módon

¹⁾ Zsámboki u. o.

²⁾ E felől Losonczy másnap, *június 26-án* kelt levelében jelentést tett Castaldónak. Tört. Tár. 1892. 156.

³⁾ Vasárnap.

⁴⁾ V. ö. Istvánffy: 200. Forgách: 37. Tinódi: 217—227. v. s.

⁵⁾ Keddi napon.

⁶⁾ Istvánffy és Tinódi írják, hogy Ahmed pasa Ker. sz. János napja után *neqyed napra*, tehát *június 28-án* (kedden) érkezett seregével és ágyúival Temesvár alá. (Istvánffy: 200. Tinódi: 229—232. v. s.)

Pecsewi is írja, hogy *Péter és Pál előestéjén* már felállították a vár ellen az ágyúkat (Hammer: II. 220.)

Egyébiránt maga Losonczy is írja *június 29-diki* levelében Miksa főherczegnek, hogy Ahmed pasa a *tegnapi napon* (június 28-án) Szokolovics Mehemed béglerbéggel és egész hadi erejével megérkezett Temesvár ostromára. (Tört. Tár. 1892. 157.)

⁷⁾ Losonczy június 29-diki levele u. o.

rendelte el, hogy *kelet felől* a ruméliai hadtest Szokolovics Mehemed, *nyugat felől* pedig az anatóliai hadtest Haszán pasa vezénylete alatt képezte a zárvonalat.

A janicsárok azonnal megkezdték a közelítő árkok hányását s a löveggátványok készítését, úgy hogy az ostromlövegeket a sánczokba még *azon éjjel* beállították.

Ámde az erősség teljes körülzárolása a folyók és mocsarak magas vizállása miatt még június végén sem ment könnyen,¹⁾ úgy hogy Losonczy egyes hírnökei, akik által segélyszerzés czéljából nejével, Pekry Annával, Castaldóval, Báthory Endrével és Miksa főhggel levelezett, éjjel, a nádasok között lappangva — bár életveszélylyel — a zárvonalon mégis keresztül szöktek.²⁾

Utóbb a júliusi hőségekben a mocsarak vize sekélyebbé válván, a törökök töltések készítésével segítettek magukon s az erősséget — amennyire lehetett — körülzárták.

A török sereg a várívó munkálatokon kívül pontosan végezte a biztosító szolgálatot s mértföldekre járőröket és portyázó különítményeket bocsátott ki.

A törökök az erősség falait *június 29-én* három lövegállásból kezdték lövetni.

Az első löveggátványt a Szigetváros felől, a keleti várkapu ellen emelték; a másodikat a vár északi kapujával szemben, a harmadikat pedig a város északi kőfala előtti földmű ellen építették.³⁾

¹⁾ Zsámboki szerint a pasa az alkalmas állásokat ágyúk számára kijelölte; majd a sereg körül kerítette az erősséget, *sánczokat és töltéseket készített* (t. i. a körülzároláshoz). Azonban a város fekvése nagy nehézséget gördített a körülzárolás elé . . . U. o. 815.

²⁾ Centorio szerint a törökök körülzárták az egész várost, úgy hogy *a keresztények csupán néhány mocsár felől bírtak maguknak útát nyitni*. u. o.

³⁾ Pecsevi írja, hogy Ahmed pasa 16 nagy ostromágyút állíttatván föl (Temesvár ellen), azt lövetni kezdte. Thúry József fordítása.

Azonban Losonczy *június 29-én* azt írja Miksa főhggnek, hogy a törökök a falakat 12 nagyobb és 2 tábori ágyúval kezdték töretni. U. u.

Vége *egy éjjel* (június 28-án) a pasa 30 ágyút (?) állíttatott föl — írja Centorio — . . . egy üteget egyenesen a *vár ellen*, a másodikat a *kapu ellen* (t. i. északi várkapu ellen), a harmadikat a *földmű* (bellovardo) ellen állítottak föl, mely utóbbi földmű nem lévén elég erős, spanyol lövészek szállották meg és így a *törökök 8 napon keresztül lövették a várost* (terra) . . . 183.

Ahmed tehát a lövegüzet az erősségnek ugyanazon pontjaira irányoztatta, hol az előző évi várharcz alkalmával a rumeliai bég-lerbég hiába feszítette meg összes erejét a védőművek lerombolására.

A három lövegállásba 14 ágyú lett beosztva és pedig 12 ostromlőveg és 2 nagyobb tábori ágyú.¹⁾

A törökök 30 fontos nagy golyókkal teljes erőfeszítéssel szünet nélkül lövették a védőműveket s az ágyútüzet a bástyákon mutatkozó védőcsapatokon kívül még a vár tornyaira, a város templomaira és nagyobb épületeire irányozták.

Rövid idő múlva a piacon a házak romokban heverték, a várban pedig a Hunyady-várkastély, melyben Losonczy lakása is vala, szenvedett nagyobb pusztulást.²⁾

E közben az őrségben levő cseh gyalogok, kik már a megszállás eleje óta bátortalanságuk miatt a kiutésekben s a védőműveken ejtett rombolások kijavításában használhatlanoknak bizonyultak, a török tűzérség erőlyes működésétől annyira megrémültek, hogy az erősségből ki akartak vonulni; mire Losonczy megtagadta zsoldjuk kifizetését és erőlyes föllépése által a lázongó zsoldosokat kötelelességük teljesítésére szorította.³⁾

Midőn a török tűzérség a védőművek rombolását erőlyesen megkezdette, ugyanakkor a törökök kelet felől a sekélyebb mocsarakban talált gázlókon a Sziget-város ellen több támadást kísértettek meg.

Azonban Losonczy az amúgy is kevés számú őrséget kímélni s a védőművekkel el nem látott külvárosban a katonákat biztos veszélynek kitenni nem akarta, másrészt a védelemben az erők megosztását sem látta czélirányosnak, azért a Szigetvárosból a csapatokat a várba vonta s a külvárosnak az 1551-ki ostrom után jól-rosszul tető alá vont házait ismét fölgújtatta. A Sziget-városba vezető hidat pedig lebontatta.⁴⁾

¹⁾ Losonczy június 29-ki levele u. o.

²⁾ Istvánffy: 200.

³⁾ E felől Losonczy még július 3-ka előtt értesítette Castaldót, a ki *e napon kélt* levelében a temesvári cseh gyalogok lázadásáról jelentést tett Miksa főhgnak Tört. Tár. 1892. 267.

⁴⁾ Zsámboki u. o. Istvánffy u. o.

A törökök az égő külvárost megszállották, a tüzet eloltották s a mocsarakban épített rőzse-úton lövegeiket éjjel a Szigetbe vontatták s a keleti várkapuval szemben réslövő ágyúk számára gátont emeltek. Most már a Sziget-városból a vár falai s a keletre néző várkaput védő czölöpmű rombolására kis távolságból a hatásos lövegtüzet megnyitották.¹⁾

A réstörő lövegek *június 29-ke* óta *négy napon* keresztül a város és vár ellen szakadatlanul működtek s a Sziget-város felől a Castelluvio százados által védett földmű oldalán már *július 3-án* nagy rés volt nyitva. A vár köfala is a keleti vonalban annyira le volt rombolva, hogy a törökök azt hitték, hogy a rohamot a fal omladékain keresztül sikerrel végre hajthatják.²⁾

A törökök ezen célból a vár és külváros közötti vízzel tölt ároknak fával és rőzsekötegekkel való feltöltéséhez fogtak. Ámbár a spanyol gyalogok a földmű fedett löállásaiból sűrű puskatűzzel árasztották el a rőzse-kévéket hordó törököket, azok a nagy emberáldozattal járó munkát mégis befejezték s az árkot az átkelésre több helyt járhatóvá tettek.

Losonczy a június 2-án éjjel kiszöktetett futár által az ostrom eddigi lefolyásáról azon értesítést küldte Castaldónak, hogy a törökök már *két rést* törtek az erősségen, az árkokat gerendákkal és faágakkal feltöltötték, minek folytán *az intézendő rohamra már minden készen van*. Az ellenszegülő cseh gyalogok helyett 200 spanyolt kért; ámde a tábornok nem indította útba a spanyolokat, mivel azok — szerinte — a kellő időre *még repülve* se érnének oda.³⁾

¹⁾ Istvánffy u. o.

²⁾ Zsámboki egyebek közt azt írja, hogy Ahmed a falakon ágyúkkal szakadatlan lövések által *négy napon keresztül* őrjüngött, úgy hogy a golyók zápora a fölhányt sánctot mind elragadta, attól a vonaltól *nagy rést nyitott* és a falat gyorsan rommá változtatta . . . 815 . . .

A lövegállások *június 28-án* épültek s az ágyúk már június 29-én működésbe léptek, tehát a réslövés már *július 3-án* be volt fejezve.

Centorio is írja, hogy a törökök *július 3-án* nagy támadást intéztek a várra és Temesvár kapujára . . . Losonczy s a spanyol kapitányok hősiesen védtek magukat s a törököket visszavonulásra kényszerítették . . . 184.

³⁾ Kétségtelen, hogy Losonczy ezen jelentését a *július 3-ki* roham előtt írta, mert Castaldo, ki a temesvári hős ezen jelentését a *július 9-ki* levelében ismerteti Miksa főhggel, a roham megtörténtét még nem említi,

Ahmed július 3-án személyesen szemügyre vette a rést s a rohamot elrendelte. Betörési pontul a földművön tátongó rést jelölte ki s a janicsároknak azon utasítást adta, hogy siker esetében a támadást a romokban heverő várfalakra s a keleti várkapura azonnal újítsák meg.

A várbeliek erejének megosztása s a rés védelmétől való elvonása czéljából azt is elrendelte, hogy a főtámadással egy időben a város védőműveire is rohamot intézzenek.

A küzdelemnek első sorban a város és vár romba lőtt védőműveinél kellett megindulnia, minélfogva Losonczy a rendelkezésre álló erőt ezen fenyegetett pontok között osztotta föl.

A keleti várkapú előtti földművet, melyen a betörési pontul ki-tűzött rés tátongott, Castelluvio százados védelmezte spanyol csapatával, a város északi kőfala alatti czölöpművet pedig Mendoza százados szállotta meg, német és cseh gyalogokkal.

A vár védelmét Losonczy személyesen vezette, a városban pedig a parancsnoki tiszteletet a felelmet nem ismerő *Batthyány Farkas* alispánra bízta. A hajdúkat a várban, a fegyveres polgárokat pedig a városban tartalékba állította.

A támadás rettentő üvöltés, dobpergés és trombitaharsogás között történt. A rohamoszlopokat *Musztafa Tenbel* nikápolyi szandzsákbég vezényelte s a törökök mindenünnen roppant tömegekben nyomultak az erősség ellen.

A négy óra hosszáig tartó roham alatt folytonosan pihent csapatok váltották föl a küzdőket. Az ostromlók czélja a védők kifárasztása volt, hogy azok pihenésre időt ne nyerhessenek.

Vége a törökök a résen betörték és Castelluvio spanyoljait a védőmű sáncaiból kiűzték s a rést megszállották. Létraikat már a vár leomlott falaihoz támogatták s azok megmászásához készültek, más részük pedig a várkaput iparkodott bevágni.

Azonban a veszély tetőpontján léleknyugalmát megőrzött Castelluvio a futó spanyolok elé vetette magát; kérte, dorgálta, mivel pedig az mitse használt, kardját torkuknak szegezve, halál-

hanem csak azt írja, hogy a roham-intézésre már minden készen van s az ostromlók, — tekintve a nagy számú ellenséget — legfőlebb az első rohamot verhetik vissza. Tört. Tár. 1892. 269.

lal fenyegette őket, ha a védelmet tovább nem folytatják. Rendíthetetlen lélekjelenléte a félelem-szállta harcosokba új bátorságot öntött s erélyes föllépése megállította a futókat, kik a harcot ismét fölvettek.

A sánczokon most ádáz, öldöklő küzdelem keletkezék. Losonczy ekkor a hajdúkat a spanyolok támogatására vezette s heves támadással a harcot eldöntötte. A megszágyenült spanyolok előbeni ijedtségüket jóvá teendők, a vitézül küzdő hajdúkkal a törököket a védőmű sáncaiból kiszorították.

A várfalaknak létrával való megmászására nem sikerült, mert ezen támadás a török tűzérőség által nem volt elegendőképen előkészítve.

Musztafa bég a harcot megújítani igyekezvén, szétszórt csapatait a Sziget-városban új rohamra erélyesen ösztönözte és rendezte, de csapatainak gyülekeztetése közben a spanyolok golyójától találva elesett.

Azonban a várbeliek nem sokáig örülhettek a bátor török bég halálának, mivel a harc hevében megizzadt Castelluvio százados vasvértetjét levetvén, a törökök mozdulatait figyelemmel kísérendő, a megroncsolt földmű fokára lepert, mire a külváros házai között lappangó janicsárok öt egy jól irányzott lövéssel leterítették.

A harc képzett főtiszt és lovagias bajtárs halála nagy fájdalmat okozott Losonczynak, ki a népszerű parancsnok holttestét a várórság őszinte fájdalma között azon földbástya oldalába temettette el, hol esett.

Ezután Losonczy a spanyolok fölötti parancsnokságot *Mendoza Diego* századosra ruházta, ki hős elődéhez mindenben méltónak bizonyult.

A négy óra hosszáig tartó szerfölött véres rohamban mintegy 1500—2000 török esett el, a védők közül pedig — leszámítva a sebesülteket — mintegy 150.

A védőműveken ütött rést nyomban befalazták, a kapu előtti földművet szintén védképes állapotba helyezték.¹⁾

A törökök az érzékeny veszteség daczára erélyesen folytatták

¹⁾ A július 3-ki rohamra nézve v. ö. Istvánffy 290., — Zsámboki 816. — Tinódi 229—260. v. s. Centorio 184.

az erősség rombolását s a város északi kőfalának földművét *nyolcz napon* (június 29-től július 6-ig) keresztül¹⁾ lövették, úgy hogy a város ezen vonalon már több helyt nyitva állott.

Ennélfogva a törökök *július 6-án* egymásután *két rohamot* is intéztek, de az ádáz dühvel támadó janicsárokat a magyarok és spanyol gyalogok erős küzdelem után visszaűzték. Ahmed ez alkalmammal harczképtelenné vált emberein kívül legjobb harczosaiból mintegy 2000-et veszített el.²⁾

A szívós kitartás és életmegvető erőfeszítés, a mit a törökök a július 3. és 6-ki rohamokban tanusítottak, meggyőzte Losonczyt a felől, hogy a török seregben a vezénylet most sokkal érellyesebb kezekben van, mint az 1551-ki ostrom alkalmával. Azon súlyos áldozatból pedig, mit Ahmed a cél érdekében embereinek tömeges leölése által hozott, belátta, hogy a sötét lelkű és kegyetlen természetű török fővezér szilárdan el van határozva, hogy a várat bármi módon, akár erővel, akár kiéheztetéssel, hatalmába ejti.

A pasának már ekkor positiv értesülése volt arról, hogy Losonczy nincs elegendőképen pénzzel ellátva s hosszú megszállás esete a pénzszükség is beüt a körülzárt erősségben³⁾ s erősen bízott abban, hogy ez esetben a fizetetlen zsoldosok a vár sorsára végzetes lázadást támasztanak.

Ámde a pasa azért az erősségnek békés úton való kézrekerítésére még is kísérletet tett. A július 6-ki roham után egyezkedésre hívta föl Losonczyt s ajánlatot tett neki, hogy azon föltétel alatt, ha a János király által fizetett adót a szultánnak ezután is pontosan megküldik, abban hagyja az ostromot, és elvonul a város alól.

Ámbár Losonczy jól tudta, hogy a pasa szándéka nem őszinte,

¹⁾ Mint föntebb láttuk, Centorio írja, hogy a törökök a löveggátornyok fölállítása után *nyolcz napon keresztül lövették a várost* és midőn látták a rombolást, mit az ágyúk a védőművekben okoztak, *két rohamot* idéztek . . . 183.

²⁾ Centorio u. o.

³⁾ Castaldo július 8-án azt írja Miksa főhgnak, hogy a pasa erősen bízik abban, hogy Losonczy a várat pénz nélkül nem tarthatja meg, az *pedig július hónapra sem lesz elegendő*. Tört. Tár. 1892. 269.

még is egyezkedésbe bocsátkozott vele; nem mintha erre a menekülés reménye ösztönözte volna, hanem hogy a vár megrongált védőműveinek kitatarozására időt nyerhessen.¹⁾

Ezen egyezkedésben a török kormány egyenes utasítására *Éliás* oláh vajda közbenjárónak lépett föl és megkísérté, hogy *Castaldót* és *Losonczyt* a szultánnak fizetendő évi adó beküldése által a város megmentésére rábeszélje.

E czélból a szolgálatában álló magyar nemzetiségű *Pythár Istrán* és *Pál* testvéreket küldé követségbe Temesvárra *Losonczy*-hoz és általa azt javasolta neki, hogy *János Zsigmond* szokott adóját a magyar kormány által küldesse be a portára s a szultán ezen föltétel alatt békét hagyat a városnak.²⁾

Ámde *Losonczy* tisztában volt azzal, hogy az oláh vajda a szultán utasításából indította a békealkudozásokat, és pedig azért, hogy *Castaldót* az erélyesebb hadi készületektől elvonja s a törökök a kedvező alkalmat a harcztéren annál inkább kizsákmányolhassák.³⁾ Ennélfogva az oláh vajda követeit is tagadó válaszzal bocsátotta el a várból.

Ámbár a mindenki által elhagyott *Losonczy*nak a nehéz viszonyok között komoly oka volt az aggodalomra, mégis egy perczre sem ingott meg azon rendíthetlen elhatározása, hogy vagy megvédi a várat, vagy annak romjai alá temetkezik.

Mivel azonban a várharczban az ellenség elszánt erőfeszítését s az elem és löszér fogatkozását napról-napra tapasztalta, azért az alkudozások alatt beállott fegyverszünetet a védőművek kijavításán kívül a *Castaldótól* való segélykérésre is felhasználta.

Nem tétélezett föl a császári vezérben annyi erélytelenséget, közönyösséget és hadviselésbeli járatlanságot, hogy a várba zártak hősi kitartását és haláltmegvető elszántságát hallva, a végső veszélybe jutott, fontos véghely megmentésére erélyes kísérletet ne tegyen.

¹⁾ Minderről *Castaldo Miksához* július 14-én *Tordáról* intézett levelében bőven és világosan megemlékszik. U. o. 270.

²⁾ Hogy az oláh vajda nevezett két követe az ostrom alatt valóban megfordult Temesvárrban *Losonczy*nál, ez *Haller Péternek* Szebenből július 30-án *Castaldóhoz* írt leveléből minden kétség nélkül kitűnik. U. o. 276—277.

³⁾ Ezt maga *Castaldo* is belátta és annak *Holdvilág* faluban július 20-án *Miksa* főhghhez írt levelében kifejezést adott. u. o. 273.

A pasával történt alkudozások alatt a rácز ruhába öltöztetett *Antonio de Repressa* hírnököt szerb vezető kíséretében segélykerés céljából levéllel Castaldóhoz küldte. A spanyol kapitányok is ez alkalommal azon jelentést küldték a tábornoknak, hogyha legalább 1000 magyar hajdút (!) nem kapnak és részükre legalább lőport nem küldenek, lehetetlen az erősséget megtartaniok.¹⁾

Repressa a rácз kalauzzal éjjel a mocsarakban lappangva átszökött a záróvonalon és szerencsésen Lippára jutott, hol Aldanának körülményesen feltárta Losonczy szorult helyzetét.²⁾

Castaldó még a megszállás kezdetén az ostromolt erősségbe küldendő tartalékcsoportok gyülekezési helyéül Lippát tűzte ki s a segélyhad szervezésével, az élelem és lőszerszállítmány Temesvárra juttatásával Aldanát bízta meg.

Azonban Aldana megátalkodott és elvakult ellensége lévén a temesvári hősnek, a kir. udvar részéről kapzsisága és önzése folytán nyert megintésért a végső szorultságba jutott Losonczy az által akart nemtelen bosszút állani, hogy a fölmentő hadi vállalat vezetését elodázza,³⁾ melynek végrehajtására gyávasága és tehetetlensége folytán különben is képtelen lett volna.

Castaldo a felmentő had szervezését Aldanánál gyámoltala-

¹⁾ . . . A törökök éjjel-nappal szünet nélkül törettek a falakat — írja Centorio. Ezt Castaldónak egy spanyol és egy szerb katona hozta hírül, a kik rácз ruhába öltözködve éjjel, nagy veszélyek között Temesvárból kiszöktek és azért küldték őket Castaldóhoz, hogy a várnak segítséget küldjön . . . 179. Villela de Aldana emlékirata szerint a spanyol hírnök *Antonio de Repressa* vala. (Dr. Márky Sándor i. m. I. 550.)

De Castaldo is július 14-én kelt levelében értesíti Miksát, hogy Losonczy Temesvárról egy hírnököt, *Antonius de Repressát* szöktette ki hozzá . . . Tört. Tár. 1892. 270.

²⁾ Dr. Márky Sándor, u. o.

³⁾ Aldana testvérének Villella de Aldana emlékiratának állításai szerint többször kérte Castaldót, hogy Temesvár erősítésére és ne Lippa védelmére fordítsa erejét, még is a tábornok Lippa védelemre való fölszerelését rendelte el és arra Aldanának 150,000 (?) aranyat küldött. (Dr. Márky Sándor u. o.)

Amde Aldana tényeiből — mint alább látni fogjuk — egészen más tűnik ki, és pedig az, hogy lelkéből örült annak, hogy a vetélytársának tartott Losonczyt a törökök fölkonzolják.

nabb egyénre valóban nem bízhatta volna, kinek kezében még Lippa sem volt biztonságban.

Ámbár Aldana Castaldo rendeletére Gyuláról és más helyekről annyi pénzt kapott, hogy azon — Castaldo szerint — nemcsak Lippát, hanem *magát Bécsset is megerősíthette volna* ¹⁾ és ámbár Váradról és Gyuláról a nagyobb ostrom-lövegeket, élelmet és lőszert Lippára vitette, úgy hogy ott 40 nagyobb ágyú és mintegy 1100 főnyi német-spanyol őrség volt ²⁾ még is már június 29. körül a veszélytől való félelmében el akart távozni Lippáról. ³⁾

«Löporkészlete is teméntelen volt az említett véghelyekről — írja Castaldo július 8-án Miksa főhgnek — pénzt pedig tölem s a honnan lehetett — *rabolt* (arripuit), *azon nem csekély pénzüsszezen kívül, amit neki egyszersmind Temesvár erődítésére is küldöttem, azonban erre is kezet emelt, mihelyt értesült arról, hogy Losonczy gondviselését erősen meghagytam neki.*»

«Ámbár Aldanának Lippa védelmére még fölösleges számban is van hadi népe ⁴⁾ . . . mégis szüntelenül kér és könyörög, mintha én Dárius hadseregével rendelkezném; de ezt nem annyira szükségből, mint inkább azért teszi, mivel ez a természete, ez a szokása. Szüntelenül zaklat leveleiben, mintha én az élelmet és egyebet a madarak szárnyain küldhetném oda.» ⁵⁾

¹⁾ Castaldo levele Miksához június 29-ről Tört. Tár. 1892. 158.

²⁾ V. ö. Castaldo levele Holdvilág faluból, július 20-ról (u. o. 273) és július 31-ről Miksa főhghez. Bucholz i. m. IX. 608.

³⁾ Csak az tartotta vissza, hogy ez esetben katonái, a kik előtt a szegedi csatában tanúsított szégyenletes gyávasága óta különben sem állott nagy tekintélyben, azt hiszik, hogy a veszély elől futott el. (Castaldo levele Miksához június 29-ről. U. o.

⁴⁾ És pedig:

Szegedi Tóth Mihály hajdúi	---	---	---	200
Spanyol	} gyalog	---	---	200
Német		---	---	---
Lovas	---	---	---	300
				700

Bakics Péter, Horváth Bertalan, Dombay Mi-

hály és más kapitányok lovasai

400

1100 fő.

⁵⁾ U. o. Tört. Tár. 1892. 268—269.

Midőn pedig Castaldo július elején Váradról hat ágyút, élelmet és néhány szekér lőport egyéb hadi szerekkel együtt azon utasítással küldte Lippára Aldanának, hogy azokat bármi áron jutassa be a szorongatott erősségbe, ő a hadi szereknek Temesvárra való szállítását meg se kísértette, hanem azokat Lippa számára lefoglalta és önkényesen magánál visszatartotta.¹⁾

Repressa hiába vázolta Aldana előtt a török seregnek a vár vívásában tanusított erőfeszítését s a pasa erélyes intézkedését, ki a vár kézrekerítése céljából hideg vérrel hajtja embereit a biztos veszedelembé és hasztalan festette előtte a nagy szükségét, mi Temesvárt az élelem- és lőszerben napról-napra aggasztóan mutatkozik.²⁾ Sőt Aldanát a hadi követ jelentése annyira megrémítette, hogy Repressát Castaldóhoz Erdélybe küldvén, ismét tudatta a tábornokkal, hogy *Lippát el akarja hagyni*, s csak akkor állott el ezen szándékától, midőn a tábornok a Lippáról való eltávoztatást neki megtiltotta.³⁾

A tábornok Aldana szégyenletes bátortalanságából meggyőződött, hogy az ostromoltakon az ő közreműködésével nem segíthet. Ennélfogva *július 14-én* futárt küldött Varkocs Tamás bihari főispánhoz, hogy minél előbb 1000 hajdút küldjön Lippára s azoknak Temesvárra juttatására módot találjon.⁴⁾

Igy tehát Losonczy hiába várta Castaldónak az erősség fölmentésére küldendő segélyhadait.

Egyébiránt eddig sem sokat bízott abban, hogy Castaldo és Báthory, kiknek a király az erősség felszabadítását többször kötelességükké tette, segélyt hozzanak számára. Midőn pedig — hihetőleg a várba visszaszökött rác kalauztól — értesült, hogy Aldana a Temesvárra szánt lőszerszállítmányt lefoglalta, az Erdélyből érkező hadi segély iránt már hite és bizalma is eloszlott.

A *július 12-én* Báthory Endréhez írt levelében könyörgés és panasz nélkül, férfias hangon a vajdát kötelességének teljesítésére intette.

¹⁾ V. ö. Castaldo leveleit Miksa főhghhez, július 8-ról (u. o. 268—269) és július 31-ről. Bucholz i. m. IX. 608.

²⁾ Dr. Márky Sándor i. m. u. o.

³⁾ Castaldo levele Miksához július 18-ról. U. o. 271—272.

⁴⁾ Castaldo július 14-ki levele. u. o. 270.

Ne kövesse az idegen zsoldos hadak gyáva közönyösségét — írja Losonczy a vajdának — hanem fordítson nagyobb gondot az erősség felszabadítására, a mit különben «amaz *félékeny latorra*, Aldanára nem kellene bízni, mert ő ömagát sem tudja most, hol vagyon». A török hadat — azt hiszi — adóígéréssel és meghódolás felajánlásával Temesvár alól el lehetne vonni; ha azonban a kormány erre nem hajlandó, úgy minél előbb ragadjanak fegyvert ellene, «mert ha ezen csendességben leszen ti kegyelmetek, nyilván elvesztitek mind ez országot, mind minket».

Sajnálataának adott kifejezést a fölött, hogy mióta Temesvára jött, azóta a vajdának egy vagy két *czéduláját* látta, egyszersmind figyelmeztette a vajdát a király azon utasítására, mit az országgyűlésen szigorúan köteleességükké tett, hogy a hadviselésben egymásnak kölcsönösen segélyükre legyenek.

«Írjon kegyelmed egészsége felől — így fejezi be sorait a rettenthetlen hős, — mi egészségben vagyunk és *vigan várjuk az órát, az melyben meg kell fizetnünk az utolsó adósságot*» — hazánkért.¹⁾

A hírnök ezen levéllel is szerencsésen kiszökött «az rommá lőtt Temesvárból» s a vajdának kézbesítette azt, aki azonban betegen feküdven, Castaldót nógatta a segélyadásra.

Az ostrom harmadik hetében Losonczynak már minden reménye eloszlott arra nézve, hogy akár a tábornok, akár a vajda a vár megmentésére még csak kísérletet is tegyen.²⁾ Ezentúl senkitől sem várt semmit, minden reményét önmagába — erős lelkébe

¹⁾ Losonczynak július 12-én írt sajátkezű magyar levele a bécsi cs. és kir. titkos levéltárban maradt fenn, mivel a levelet Báthory a királynak fölterjesztette. (Tört. Tár. 1881, évf. 380.)

Castaldo a temesvári hős azon panasza ellen, hogy Temesvár megszállása után a tábornoktól nem kapott levelet, a főhög előtt azzal mentette magát, hogy Lippán keresztül többször küldött levelet Losonczynak, de Aldana a levelek bejuttatására nem tett kísérletet s e miatt azzal mentegetőzik, hogy *még egy légy sem mehetett volna be Temesvárba*. (Castaldo levele Miksához július 19-ről. Tört. Tár. 1892. 272.)

Majd a tábornok nem sokára azzal vádolta Aldanát, hogy ő soha sem akart Temesvárnak segélyt vinni, a mi Losonczy leveléből is kitűnik. (Castaldo levele Miksához július 20-ról. u. o. 273.)

²⁾ Istvánffy 201.

helyezte ¹⁾ s aggályait nemcsak elpalástolta, hanem férfias buzditásai és bizalmat keltő föllépése által az önfeláldozó hősiességet még inkább fokozta bajtársaiban.

Ámde az ostrom harmadik hetében a minden segélytől elzárt erősség helyzete tarthatlanná kezdett válni. Losonczy Castelluvion kívül már több jeles főtisztet elvesztett; a zsoldosok hópénzüket sürgették s ő már saját pénzéből fizette a katonákat; az élelem és lőszer is napról-napra rohamosan fogyatkozott.²⁾

Losonczy tehát férfias lelkű nejéhez, Pekry Annához, barátjához, Varkocs Tamáshoz és várnagy-tisztartóihoz leveleket írt, melyekben meghagyta nekik, hogy családi kincseit és ősi birtokait zálogba vetvén, a szerzett pénzen zsoldosokat fogadjanak s azokat élelem- és lőszer-szállítmánynyal együtt minél előbb a várba juttassák.

A leveleket megpecsételt végrendeletével együtt íródiákjától, *Földvári Istvántól* küldötte ki, aki *egy kísérel* együtt török ruhában szláv nyelv segélyével vakmerően átszökött a török táboron. A Losonczyné által kölcsönbe vett pénzen Földvári mindenekelőtt az erősségbe szállítandó hajdúk toborzása után látott,³⁾ s a magával vitt szerb kísérettől, ki hasonló szerencsés vakmerőséggel a várba visszaszökött, azon értesítést küldte Losonczynak, hogy a segélyhad szervezése immár folyamatban van.⁴⁾

* * *

Castaldó az erdélyi három nemzet hadi erejének Temesvár megmentése céljából való mozgósítására annál inkább képtelen vala, mivel *Mircse* vajda a havasalföldi török-tatár-oláh haddal *julius 8-án* beütött Erdélybe s a *keresztesmezei* táborba amugy is kevés számerővel gyülekező nemességet a hadra kelésben megakadályozta.

¹⁾ Forgách 38.

²⁾ Forgách u. o. Istvánffy u. o. Tinódi 273—274. v. s.

³⁾ Forgách és Istvánffy u. o. Tinódi 269—272. 275—280. v. s.

⁴⁾ Földvári István . . . *nemsokára azután a követet hasonló vakmerőséggel visszaküldötte és katonákat toborzott* . . . (Forgách 38.)

A külföldi zsoldos hadak pedig a hópénz elmaradása következtében támasztott *katonai lázadás* miatt nem voltak számításba vehetők, sőt azok megfékezése a nemesi hadak egy részét is igénybe vette.

Helfenstein fizetetlen hadteste épen a moldvai vajda betörése napján (július 8.) fellázadt s a garázda német zsoldosok két havi zsoldjukat oly módon akarták kicsikarni, hogy avval fenyegetőztek, hogy ha hátralékos zsoldjukat meg nem kapják, Kolozsvárt kirabolják, mely célból a tűzértségtől elszedett ágyúkkal a várost rombolni kezdték.¹⁾

Ily viszonyok között a tábornok teljesen elveszté fejét. A törökök minden felől közelednek — írja kétségbeesve *július 9-én* Miksa főhgnak — és mi ellenállás nélkül fogunk elveszni.²⁾

A nemesek a tordai táborból nagy gyorsan a szorongatott város segélyére siettek s a féktelen zsoldosokat *július 12-én* szétverték és mintegy 200 lázadót felkoncizoltak.³⁾

Ámde most meg a Báthory Endre által *július 15-re* a segsvári táborba összehívott nemesekkel gyűlt meg a baj, akik kijelentték, hogy a király az országgyűlésen tett esküje daczára még most sem állott személyesen a sereg élére, hanem hadsereg és pénz nélkül mintegy zsákmányul dobta oda őket a barbár ellenségnek, azért nem ők az okai, ha így elhagyatva, viszont ők is elhagyni kénytelenek a tábornokot és vajdát.⁴⁾

Igy azután Báthory Endre által Kézdi-Vásárhely vidékén dúló török-oláh had üldözésére kiküldött *Mirkovszky Miklós* és *Odönfy László* csekély számú hadi erejükkel nem léphettek föl erélyesen. Miután a moldvai vajda ellenállásra nem talált, a Székelyföldet és Barcaságot végig rabolta és zsákmánynyal megrakodva *július*

¹⁾ Castaldo levele Miksához, július 10-ről. Tört. Tár. 1892. 269—270,

²⁾ U. o. 269. Castaldo Tordáról *július 11-én* azt írta a királynak, hogy a lázadók Kolozsvárt a körüllevő halmokról bombázzák és rombolják. «Soha sem láttam olyan fegyelmezetlen bestiákat — írja a tábornok mint e katonák; nem hiszem, hogy a nemesek avval megelégedjenek, hogy fölkoncizolják őket» (Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűl. Emlékek: I. 368.)

³⁾ Castaldo levele Miksához Tordáról, július 12-ről. Tört. Tár. 1892. 270.

⁴⁾ Castaldo levele Miksához Tordáról, július 19-ről U. o. 272.

16-án kivonult Erdélyből, mire az eddig hadra kelt székelyek is azonnal haza oszoltak.¹⁾

A tábornoknak most már a török-oláh had visszavonulása után azonnal Temesvár megsegítésére kellett volna indulnia.

Erre a király által karánsebesi bánná kinevezett *Glézsán János* is erélyesen ösztönözte, aki *július 15-én* azt írta Castaldónak, hogy *legfőlebb egy hét alatt Temesvárnak segélyt vigyen*, mert különben az erősség nem lesz megmenthető.²⁾

Ámde maguk az erdélyi főurak sem bíztak abban, hogy a tábornok képes legyen Temesvár szorongatott helyzetén valamit segíteni.³⁾

Ámbár Castaldo *július 20-án* elhatározta, hogy a tarthatlan helyzetbe jutott erősségnek leendő segélynyújtás czéljából Lippa felé vonul, azonban ezen szándéka csak *két napig* tartott, mivel Mircse vajda *július 22-én* visszatért Erdélybe s azt Szebenig elpusztította, mely hírré az eddig fegyverre kelt nemesek is tűzhegyük oltalmára sietve haza vonultak.

Mig a havasalföldi török-oláh sereg a Bárczaságot dúlta, addig Castaldo a töröcsvári szoroson szintén betörni készülő *Éliás* oláh vajda feltartóztatására gróf *Arco Felix* és *János* ezredeseket csapataikkal Brassóhoz rendelte s az újból fegyverre hívott székelyeket utasította, hogy a töröcsvári szoros előtt szálljanak táborba.⁴⁾

Azonban *Éliás* vajda betörése elmaradt. Erre *Bánky Pál* al-

¹⁾ Ödönffy levele Castaldóhoz, július 16-ról. U. o. 271.

²⁾ V. ö. Glézsán János karánsebesi bán levele Castaldóhoz július 15-ről. u. o. 270. és Pesty Frigyes i. m. II. 139.

³⁾ Kendy Ferencz július 15-én azt írja Tordáról Nádasdy Tamás dunántúli főkapitánynak, hogy a *szorongatott temesváriak által kért 1000 embert pénz hiánya miatt nem állíthatják ki és segélyküldésre ösztönzi Nádasdyt, mert ellenkező esetben Temesvár menthetetlenül el fog veszni.* Pray: Ep. Proc. II. 314.

⁴⁾ Castaldo levele Miksához Segesvárról, július 22-éről. U. o.

A tábornok *július 22-én* ismét parancsot küldött Aldanának, hogy 600 spanyolt küldjön Temesvárba, mire Aldana azt írta vissza, hogy Temesvár *nem forog veszélyben, mert a várbeliek vitézül védik magukat.*

De ez neveltséges állítás — írja Castaldó július 25-ről a főhgnak, — mert a temesváriaknak sem ágyújuk, sem élelmük nincs annyi, mint neki. (Castaldo levele Miksa főhghhez július 25—26-ról. U. o. 274—275.)

vajda és Ödönffy László a hevenyében gyűjtött nemesi csapatokkal s Arco ezredesek hadosztályával az Oláhországba visszavonuló török-oláh hadat a hegyszorosokban megtámadták. A foglyokat és zsákmányt elszedték s a török hadat tetemes veszteséggel kiűzték.¹⁾

Most már a tábornok 4000-nyi német-spanyol haddal s újból fegyver alá hívott nemesekkel és felfegyverzett jobbággyokkal Déváiig akart vonulni, hogy a teljesen sorsára bízott erősségnek — ha lehet — segélyt nyújtson.²⁾

Azonban a gyűlölt s tehetetlen tábornok az erdélyieket annyira elidegenítette Ferdinánd uralmától, hogy az elfásult rendek közönyösen nézték a háború súlyos csapásait. Az erdélyiek, kik félév előtt 30—35 ezer főnyi sereget állítottak ki, most még magukat se voltak képesek megvédeni.

De másrészt Castaldo nem is igen merte az erdélyieket erőiesen fölkelésre szorítani, mivel attól tartott, hogy a János Zsigmond fejedelemsége után áhítozó rendek is a törökökhöz csatlakoznak s a királyi zsoldos sereggel együtt őt is le fogják gyilkolni.³⁾

Végre a király *július 26-ki* levelében felhatalmazta a tábornokot, hogy Erdélynek adó fizetés mellett való megtartása céljából a pasával egyezkedést kezdjen s ha lehet kössön békét vele, vagy legalább a békét néhány évre újítsa meg.⁴⁾ De már ekkor Losonczy hős bajtársaival együtt leróttá hazája iránti véradóját.

Amint az Erdélyből tervezett felszabadító hadjárat megindításával elkéstek, úgy Temesvárnak adófizetés útján való megmentését is későn vették célba.

Ellenben a török fővezénylet feladatát ügyesen oldotta meg; a havasalföldi török-oláh hadak beütése az erdélyi hadi erőt megbénította, annak gyülekezését megakasztotta, s így a fősereget képessé tette arra nézve, hogy a hadművelet kitűzött célját elérhesse.

¹⁾ Istvánffy 197—199.

Castaldo Miksa főhgnak július 25—26-án írt jelentésében csak Arco János ezredest dicséri meg, ki a moldvaiak ellen vitézül és erőiesen fölépott u. o. 274.

²⁾ U. o.

³⁾ Castaldo levele Ferdinándhoz július 29-ről. U. o. 276.

⁴⁾ Ferdinand levele Castaldóhoz július 26-ról. U. o. 275.

Ez alatt a törökök Temesvár vívását a legnagyobb erőfeszítéssel szünet nélkül folytatták.

Ámbár Ahmed pasa a város és vár közötti összeköttetést biztosító vízi-torornak az erősség védelmében való szerepét már telőbb fölismerte, mely ha hatalmába jut, a további védelem lehetetlenné van téve: mégis a július 3. és 6-ki rohamok alkalmával a városba az *északi* s a várba pedig a *keleti* részen iparkodott betörni, mert a mocsarak magas vízállása miatt eddig a vízi-tornyt nem közelíthette meg.

Azonban most *július elején* mintegy az időjárás: a nagy hőség is segélyére jött a pasának.

Az erősségnek technikai tekintetben az volt a gyöngéje, hogy nagy szárazságban a medrekbe esett folyókba a környező mocsarak vize le volt vezethető.

Most is a vár ostromát megkönnyíté az, hogy az északra eső mocsarak a júliusi forróság alatt a Bega és Temes apadása folytán alacsony vízállást nyertek; de hihető az is, hogy a törökök a magasabb felületekről a vizet a folyókba le is csapolták, minél fogva a mocsarak s nádasok lábalhatókká lettek.

Azonban kétségtelen, hogy ha a védőknek erős tűzéréség állott volna rendelkezésre, a víz levezetése nem lett volna nagy baj. Így azonban megszűnván az erősség megközelíthetlen volta, a lövegek s a rohamok visszaverésére tartogatott lőpor csekélyisége folytán a vár sokat veszített védőképes állapotából.

A pasa tehát most már arra irányozta törekvését, hogy a vízi-tornyt kézrekerítse s a várnak a várossal való összeköttetését megszakítsa. A várharcz sikeres befejezése követelte, hogy a vízi-torony bármily véráldozattal is — minél előbb elfoglaltassék.

A víz ugyan nagyrészt lefutott a mocsarokról, de ami hely-lyel-közzel visszamaradt s a sár és iszap még mindig annyira akadályozta az ostrommunkálat folytatását, hogy Ahmed kénytelen volt a hatalmában levő nagy-palánkból a mocsarak iszapjában a vár alatti szigetig *töltésútak* építését elrendelni.

E roppant fáradságot igénylő nehéz munkán a sereg minden része kivétel nélkül teljes erőfeszítéssel dolgozott. Ahmed a közeli erdőkben tömérdek rőzsét és fát vágott; ebből készültek a töltés-útak a mocsarakon át.

A törökök a Bega közbeeső ágait áthídták s a réstörő ütegek számára a *mocsarakban*, a vízitorony és északi várkapu földműveivel közvetlen szemben, lövegátonyokat építettek.¹⁾

Losonczy viszont minden erejét megfeszíté, hogy a mocsarakon át készülő veszélyes töltés út kiépítését s az északi várkapu védőművei ellen szándékolt faltörő üteg emelését messze hordó gátpuskák és lövegek tüze által megghiúsítsa. Ámde ezen törekvése hiábavalónak bizonyult, mivel Ahmed pasa az alatt, míg harczosai a mocsarakat járhatóvá tették, s a réstörő ágyúkat a löállásokba vontatták, a földmunkákon sürgölődő embereiről az által vonta el a várbeli lövegek tüztét, hogy a Szigetváros felől naponként újabb rohamokat intéztetett.²⁾ E miatt a várbeli tűzéréség nem irányozhatta lövegeit a töltésúton és löállásokon dolgozó munkásokra.

A kis lőtávolságból erőlyesen intézett lövegtűz most már csakhamar erős rombolást vitt véghez az erődítményeken, s az északi várkaput fedező földműveket annyira megrongálta, hogy a törökök *július 12-én* annak éjjeli rajta ütessel való lerombolását kísértették meg. Hajnali szürkületben 2000 török gyalog a Bega ágán átgá-

¹⁾ Az egykorú történetírók közül Istvánffy beszéli el körülményesen az ostrom lefolyását s előadásából a várharcra nézve két mozzanat vehető ki: egyik az, hogy a pasa először az ostrom-munkálatot a Sziget-városból a keleti várkapu földművei ellen indította meg és arra *július 3-án* sikertelen rohamot vezetett. Második mozzanata az, midőn már a főtámadást a vízi-torony ellen indítja, mire oly erős lövegtűzet irányzott, hogy a már *megrongált fala — három helyen — leomlott.*

A kútő erre nézve többet nem mond, hanem áttér a *július 24-ki* roham elbeszélésére.

Azonban a gyér előadású kútőnél többet mond Temesvár helyrajzi térképe, melyről látható, hogy a vízi-torony lövetése a közből fekvő mocsarak s a nagy távolság miatt egyenes lövés hiányában mindaddig nem lehetett hatásos, míg a résbontó ágyúkat kis lőtávolságra előre nem vonták.

Ez pedig csak is az által történhetett meg, hogy a nehéz faltörő ágyúkat miután a júliusi hőségben a mocsar akvize leapadt, a mocsarakban emelt töltés-úton a vár közelébe vontatták s a mocsarakban épült löállásokból lövették ezután a védőműveket.

²⁾ Centorio írja, hogy a törökök a *vdros falaira* intézett *július 6-ki* roham után *minden nap* újabb rohamokat vezettek, *fárasztották* a várbeliakat és rombolták a védőműveket . . . 185. l.

zolva, nesz nélkül a vár alatti szigetre nyomult s ijesztő harczi ordítással a sánczokba tört, mikből a meglepett, készületlen spanyolokat kiűzte. Úgy látszott, hogy a támadás sikerül s a törökök a védőmű elpusztításához fogtak, a czölöpöket és vesszőfonásokat fejszével átvágták s a védőgátakat több oldalról lerontották.

Azonban Losonczy a válságos pillanatban a harczi zaj által felriasztott őrségből erősítést hozott a spanyolok számára, kik most már a vár védelmére hevenyében új sánczot húztak, melyben több fődött gyalogsági löállást rögtönöztek, ahol az azokat megszálló spanyolok és hajdúk a puskatűz ellen nagyjában fődözve voltak.

Reggel a küzdelem minden vonalon megkezdődött. A janicsárok tömör oszlopokban nyomultak a város falaira, a Szigetvárosból pedig egyik tömeg a másik után vérszomjas elszántsággal tört a keleti várkapu védőműveire.

Azonban a várbeliek — bár a mindkét félről teljes erőfeszítéssel viselt küzdelem a tikkasztó hőségben egész nap tartott — mégis a törököket mind a két ponton súlyos veszteséggel kiűzték. Csupán az északi várkapu védőművei maradtak a törökök kezében,

Azonban a várbeliek érezték, hogy a törökök által megszállott északi védőművet nem szabad kezökben hagyniok s azt bármily áldozattal vissza kell venniök, minélfogva Losonczy a redoute visszaszerzése céljából merész kitérésre határozta magát s e célból elszánt vállalkozó harcosokból egy csapatot állított össze. A támadást erélyes lövegtűzzel készíté elő, a város és vár bástyáiról az ágyúkat a janicsárokkal megrakott redouterá irányoztatta s a puska- és lövegtűz által megingatott törököket heves támadással, midőn a véres kézi tusában ember ember ellen elszántan viaskodott, a védőmű elhagyására kényszerítette.¹⁾

¹⁾ A hazai történetírók az éjszaki várkapu előtti redeoute elfoglalását nem említik, de Centorio azt, valamint a várbeliek által történt visszavételét körülményesen elbeszéli . . . 185. l.

Aldana ezen napokban azt írta Castaldonak, hogy a törökök Temesvár városát július 12-én egész nap próbálták elfoglalni, de háromszor visszaverettek. Azonban Castaldo tekintettel arra, hogy Losonczy ugyan ezen napon (július 12-én) Báthory Endréhez írott levelében erről hallgat, nem

A nagy áldozattal visszaszerzett földművek oldalain ejtett erőszakos rombolásokat a spanyolok hevenyében helyreállították s a réseket betömtek.

Azonban a törökök a mocsarakból működő lövegek támogatása alatt a vár alatti szigetre nyomultak s a személyválogatás nélkül munkára hajtott törökök a várkaput védő földmű előtt ropant fáradtsággal faágakból, földdel tömött hordók- és zsákokból a bástyákkal egyenlő magasságban *halmot* raktak, melynek teteje tíz rőf széles vala. A halom tetejét puskás gyalogok szállották meg s oda még kisebb ürméretű tábori ágyúkat is felvontattak, miket a redoute löállításiban rejtőző spanyolokra irányoztak.

Mindkét félről most elkeseredett, hosszú harc fejlett ki.

Ahmed a védőművek ellen egyik pihent csapat után a másikat vitte rohamra s az *ostrom-halomról* irányzott lövegtűz nagy pusztítást okozott a spanyol gyalogok között, a kiket ily módon vegre kiűztek földözékeikből.¹⁾ Mendoza százados csapatával a túl-erő elől a várba volt kénytelen vonulni s a védőművet az ellenség kezében hagyta.

A törökök most már a vízi-toronyhoz vezető szigeten megvetették lábukat. Csak még az odavezető utat kellett kierőszakolniok, ami a vár *észak-nyugoti* s a város *keleti* bástyáinak lövegei által pásztázott tűzkörletbe esett.

tudta, valjon higye-e? (Castaldo levele Miksához, Küüllőről július 19-ről Tört. Tár. 1892. 272.)

Azonban Aldana jelentése és Centorio előadása arra mutat, hogy a földmű elleni heves rohamok *július 12-én* történtek.

¹⁾ Centorio azt írta, hogy a vár *oldalán* építették a halmot és ezt a *védőmű* (bellovarado) *ellen alkalmazták*, melyben a spanyolok a föld alatt (lőállásokban) tartózkodtak s a spanyolokra a *halomról néhány ágyút* irányoztak . . . 185. l.

Továbbá Glézsán János karánsebesi bán, *július 15-én* azt írta Castaldónak, hogy a törökök Temesvárt *sok faágat hordtak rakásra*, a melyről a várfalakra törekszenek s a *földbástyát már el is érték*, a honnan a városba *köveket* röpítenek. (Tört. Tár. 1892. 270.)

Kétségtelen, hogy a törökök által összehordott ezen *rőzse-rakás*, melyet a várbeliek gyújtónyilai ellen földdel borítottak be, nem más volt, mint azon ostrom-halom, a mit Centorio szerint a vár éjszaki redout-ja ellen emeltek.

A törökök e czélból mindenekelőtt nehéz lövegeiket a mocsarakból a szigetre vontatták s most már az erődítmények rombolását közvetlen közelből teljes erővel folytatták. A várbeliek ágyúit leszerelték és elnémították s a várat a tatai kapu felőli vonalon majdnem egészen lerombolták. Egyszersmind ezen oldalon is megkezdtek rőzsekötegekből a vízi-toronyhoz vezető töltés építését.¹⁾

Másrészt a törökök vívóárkaikat kelet felől is a falakig vezették, minek folytán a várbelieknek a védelmet most már háromszor olyan hosszú vonalon kellett kifejteniök. E miatt az eddigi szívós védelem *erélyéből* ezután sokat veszített, annál inkább, mivel a pasa, látván hogy a *védők kezdenek kimerülni*, éjjel-nappal makacsul fárasztotta őket.

Egyik újabb roham alkalmával egy vakmerő janicsár-csapat a várba is benyomult, azonban Losonczy tartalék hajdu- és spanyol csapattal gyorsan a veszély helyén termett s a félig győztes törököket véres küzdelem után kiszorította és sáncaik közé üldözte.²⁾

E közben Ahmed a nagy erővel folytatott ostromművelet alatt — úgy látszik — nem intézkedett serényen a *lőszerpótlásról* s a török tűzéréség a szakadatlanul tartó tüzelés folytán löporban és golyókban hiányt kezdett szenvedni.

E miatt a pasa Haszán anatóliai béglerbéget 2000 szpahi- és janicsárból álló csapattal Szendrőbe és Belgrádba küldte, hogy az ottani hadszertelepekből lőszert és faltörő lövegekhez szükséges golyókat kellő mennyiségben szállítson a táborba.³⁾

A lőszer megérkezéséig Ahmed beszüntette az erődítmények töretését, de az erősségnek töltések által való teljes körülzárása céljából serényen dolgoztatta embereit. A lőszerhiány a török seregre kétségkívül végzetessé válhatott volna, ha a magyar hadak a vár fölmentésére kellő időben gyülekeznek, és ha nem Castaldo, hanem tette termett egyén kezében lett volna az erdélyi hadak vezetése.

Azonban a török fővezér nyugodtan be várta a lőszerszállítmány megérkezését s nem tartott erősebb segélyhad támadásától.

¹⁾ Glézsán János fönti levele, u. o.

²⁾ Centorio mindezt szokott bőbeszédűségével hosszasan tárgyalja, 187. l.

³⁾ Istvánffy, 200.

Az északi hadszínhelyen ezen időben Drégely vára s a nógrád-megyei erősségek ellen működő Ali budai pasa bénítá meg a magyar hadi-erőt, az erdélyi hadak megjelenésétől pedig az épen Erdélyt dúló-fosztó havasalföldi török-oláh sereg működése folytán nem kellett tartania. Ahmed tehát a török hadvezénylet pontosan összműködő intézkedésébe vetette bizalmát s a lőszerben mutatózó fogyatkozás épen nem aggasztotta.

A magyar hadvezényletnek tehát ez az időpont lett volna kedvező arra nézve, hogy a löporban hiányt szenvedő török táborra végzetes rajtaütést mérjen, vagy azt merész támadással addig foglalkoztassa, míg a harc alatt az erősségbe segélycsapatokat, élelem és lőszerszállítmányt juttathat be.

Ámde Castaldoban és az erdélyi vajdában oly nagy volt a gyámoltalanság, hogy az alvidék legfontosabb erősségét ágyúlövés nélkül elveszni, s a hős védőket segély nélkül elhullani engedték.

Losonczy nehéz helyzetében még *július 15.* előtt futárt küldött *Glézsán János* karánsebesi bánhoz és azt kívánta tőle, hogy a Karánsebesen levő *hajdúkat* küldje Temesvárbá, a nemesek pedig szálljanak táborba. Azok azonban erre nem érezték magukat elég erőseknek s Losonczy kívánságának nem tehettek eleget, mivel a pontosan nem fizetett karánsebesi őrségben levő kevés számú gyalogság is napról-napra tízével-huszával elszökődösött.¹⁾

Miután Temesvárt az élelmiszerekben is ijesztő mértékben mutatkozott a fogyatkozás, Losonczy engedélyével *Farkasics Péter* a legeltető törökökre néhány huszárral kitört, a barmok őreit elűzte, egy falka tevét, bivalyt és lovat kiszakítván, a törökök erélyes üldözése daczára a Bega ágán átúsztatott s a zsákmánynyal együtt a városba visszatért.²⁾

Ezen kiütés alkalmával kézrekerített lábasjóság azonban csak pillanatnyi segélyt nyújtott; melyhez hasonló volt az, hogy Castaldo egyik embere még *július 18.* előtt a várba szökven, a tábornoktól a csapatok zsoldjául 3500 frtot hozott Losonczynak,³⁾

¹⁾ Glézsán János levele Castaldohoz, július 15-ről; u. o.

²⁾ Istvánffy 200.

³⁾ Castaldo levele Miksához, július 18-ról; u. o. 271—272.

mi a várbeliek szorongatott helyzetén nem sokat lendített, mivel a körülzárt erősségben már drága pénzért sem lehetett élelmet kapni.

E közben Ahmed a város átadása iránt Losonczyval újból alkudozásokat kezdett. *Július 18-án* Losonczyval *két napra* fegyverszünetet kötött és küldöttei által őt különféle ígéretekkel a város feladására bírni törekedett. Kijelentette, hogy Temesvár átadása s Fráter György által fizetett adó pontos beszolgáltatása fejében — mint hajdan Petrovics Péter — úgy most Losonczy nyugodtan maradhat Temesvárt.

Losonczy tagadó választ adott.

Másodizben a követek azon ígéretet terjesztettek Losonczy elé, hogy a pasa seregestől elmegy a vár alól, csak Losonczy az eddig fizetett összegnek a szultán számára való megadását eszközölje ki. Egyszersmind a pasa nagy összeg arannyal és ezüsttel, lovakkal s egyéb ajándékkal igyekezett Losonczyt megvesztegetni, de ő kijelenté, hogy *inkább tízszer hal meg, mint sem az áruló nevet magára vegye.*¹⁾

Losonczy rendíthetlen kitartása még inkább fokozta a hirtelen haragú, vérmes természetű pasa dühét, ki a temesvári hős tántoríthatlan hazafiságában pusztán makacsságot látott és irányában való eddigi ellenséges érzülete olthatlan bosszúvágygyá növekedett.

E közben az ostrom alatt Pankotán és zarándmegyei birtokain tartózkodó hőslelkű Losonczy né végveszélybe jutott férjén segítettő, pénzzé tette családi kincseit s zálogba vetvén ősi birtokait, az így szerzett pénzen Földvári István mintegy 500 hajdút toborzott, élelmet, lőport és hadiszert szerzett be.

Losonczy derek bajtársa, Varkocs Tamás bihari főispán, ki tőle telhetőleg szintén támogatta a vállalatot, de Castaldo is utasította erre, a Temesvárra küldendő segélycsapat gyanánt 1000 hajdút vezetett Lippára, hol annak s a löszerszállítmánynak bejuttatása módjai iránt hadi tanácsban megállapodtak.²⁾

A Földvári által zsoldba fogadott hajdúk is Lippán gyülekez-

¹⁾ V. ö. Dóczy Miklósnak Losonczy utasításából Temesvár ostromáról *július 19-én* Miksához írott becses jelentését. Tört. Tár. 1892. 273.

²⁾ V. ö. Istvánffy 201. Forgách 38. — Castaldo levele Miksához július 25—26-ról, Tört. Tár. 1892. 274—275.

tek s az egyesült segélycsapat vezetését Varkocs Tamás a hajdani szegedi főbiróra, *Tóth Mihályra*, az országos hírnévre vergődött vakmerő hajdúvezérre bízta,¹⁾ a ki Patócsy Ferencz halála után a koronára visszaszállott gyulai vár őrségében szolgált,²⁾ honnan Aldana nem régen 200 főnyi csapatával őt is Lippára rendelte.

Azonban a vállalat sikertelensége mintegy előre látható volt; az 1700 főre rúgó csapat³⁾ elenyészőleg csekély arra, hogy a társzekerekre rakott élelmet és lőszert a szorongatott várba bejuttassa, amiben egyébként a vállalat intézői is kétkedtek.

Tóth Mihály a málhás szekereket Arad táján a Maros közeliében hátrahagyva, 500 hajdúval a Temesvár felé eső vidék kifürkészésére indult. Útközben épen kémszemlét tartó erős török lovas dandárra bukkant, melyre rövid tanakodás után rácsapott, de a török lovasság a hajdúk nagy részét levágta, maga Tóth Mihály is súlyos sebet kapott. Véres fővel vezette vissza néhány emberét, a Marosnál maradt segélycsapathoz, mely bátorságát elvesztvén, a Temesvár felé való előnyomulásra most már nem volt rávehető, hanem a vezért odahagyva, szétoszlott,⁴⁾ mire Tóth Mihály a vállalat teljes kudarcza után Lippára visszatért.⁵⁾

A czirkáló török lovastömeg parancsnoka az elesett hajdúk közül száznak levágott fejét a táborba vitte, s a Losonczy iránt

¹⁾ Istvánffy és Forgách, u. o.

²⁾ Centorio tévesen írja, hogy Castaldo Tóth Mihályt vagy mint az olasz historikus elferdítve írja «*Ottomiale*»-t *Gyuláról* magához hivatta, hogy tőle Losonczynek segélyt küldjön . . . 179. l.

³⁾ És pedig:

Földvári fogadott	---	---	---	---	500 hajdút
Tóth Mihály csapata	---	---	---	---	200 hajdú
Varkocs csapata	---	---	---	---	1000 "
Összesen					1700 hajdút.

⁴⁾ Istvánffy tévesen Tinódi pedig érthetetlenül beszél el annak okát, hogy a segélycsapat miért nem jutott be Temesvárra: Forgách azonban megvilágítja Tinódi homályos előadását. U. o.

⁵⁾ Hogy Tóth Mihály — mint eddig vélték, — nem esett el a kémszemle alkalmával, abból is kitűnik, hogy utóbb, midőn Temesvár elfoglalása után Ahmed pasa Szolnok felé közeledett, Castaldo *augusztus 24-én* Tóth Mihályt 300 gyalogjával Nyáry Lőrincz szolnoki várkapitányhoz renelte, ki a tábornoktól hajdúkat kért. Tört. Tár. 1892. 286.

bosszúvágytól ösztönzött pasa pedig azokat Temesvár falai előtt karóra tűzette, melléjük tétetvén a leveleket is, melyekben a férjéért aggódó szerető nő s a hű bajtárs még mindig a segély reményével bátorították a hőst.¹⁾

Most már a segélynek még csak reménye sem mutatkozott többé. A mindenki által elhagyott hős meggyőződött, hogy nincs mit remélnie tovább és számára nincs más hátra, mint választás a dicstelen és bizonytalan menekülés, vagy a katonai hírnevére bízott vár romjai alá való temetkezés között.

Az utóbbit választotta. Készen volt a halálra; még csupán családja sorsáról gondoskodott s azt őszinte pártfogója, Miksa főhgondjaiba ajánlotta.

E czélból *július 19-én* Miksa főhgnek az ostrom eddigi mozgatait röviden, férfias hangon saját kezével megírta, a nélkül, hogy Castaldót és Aldanát szégyenteljes gyávaságokért bevádolta volna, vagy tolla a panasz szavára rászaladt volna. Ezenkívül bajtársának, *Dóczy Miklós*, aradmegyei birtokos nemesnek, kitől utolsó levelét volt kiküldendő, meghagyta, hogy Temesvár aggasztó helyzetéről körülményes jelentést írjon s azt az ő levelével együtt Miksának juttassa el.

A török főssereg már 26 napja, hogy Temesvár alá vonult — írja Losonczy fenti levelében — és 24 napja már, hogy azt megszállás alatt tartja, továbbá 23 napja, hogy a *vár és város falait* megszakítás nélkül oly roppant nagy ágyúgolyókkal rombolja, hogy a *legöregebb spanyol katonák között vannak néhányan, kik még olyan nagy ágyúgolyókat nem láttak, sőt olyanokról még nem is hallottak*. Az ellenség, amire csak képes, mindent elkövet, hogy az erősséget hatalmába ejthesse. A török sereg — meghiheti Fenséged — számerőre nem nagyobb 50,000 emberrel, s annak — mint a várba jutott kémek (pribékek) és hadi foglyok mondják — *alig negyed része van harczkész állapotban*, más része pedig a hadviselésben annyira gyakorlatlan és annyira nincs felkészülve a harczra, hogy számításba vehető segélyhad, vagy felmentő sereg érkezése esetében a török sereg aligha bocsátkoznék küzdelembe, hanem előre elvonulna az erősség alól. Egyszersmind arra kéri a főhget, hogy küldötte, *Dóczy Miklós irásának teljes hitelt* adjon.

¹⁾ Centorio: 186.

«Ha életben maradok — így zárta be levelét — mindig híven szolgálom ő felségét és továbbra is felajánlom életemmel együtt szolgálatomat. *Ha pedig már eleget éltem, kegyeskedjék Fenségednek felséges atyjával együtt legkegyesebb gondoskodása által szolgálatomat az én szegény árváimban és maradékimban megjutalmazni.*»¹⁾

Dóczy Miklós hős parancsnokának utolsó levelével szerencsésen átvirgödvén a török táboron, Pankotára érkezett s Losonczy levelét az ostromolt erősség szorult állapotáról irt jelentésével együtt Pankotáról gyors futár által Bécsbe küldte.²⁾ Miksa főhg azután Losonczy levelét és Dóczy jelentését kézbesítette atyjának, Ferdinándnak, aki viszont azokat V. Károly császárnak küldötte el, azon czélból, hogy ezen iratokból jobban megérthesse a törökök elleni háború szerencsétlen fordulatát.³⁾

Azonban a temesvári hős már ekkor megfizette «az utolsó adósságot» hazájáért!

A pasa és Losonczy között két napra kötött fegyverszünet

¹⁾ Losonczy július 19-én kelt levele, kiadva Bucholz i. m. IX. 607.

²⁾ Dóczy Miklós levele Miksa főhghez *Pankotáról, július 19-ről.* Tört. Tár: 1892. 273.

Hogy Losonczy *július 19-én* Temesvárt, Dóczy Miklós pedig Pankotán szintén *július 19-én* keltezi levelét, ebből azt látjuk, hogy nem Losonczy, hanem Dóczy Miklós tévedt az időszámításban. Losonczy — mint leveléből kitűnik — napok szerint ki tudja mutatni, hogy hány nap óta tartják a törökök az erősséget megszállás alatt és hogy azt hány nap óta lövetik, a mi teljesen egyezik a források kronológiai adataival. Mivel pedig Dóczy Miklós Pankotán július 19-én keltezte levelét, kétségtől ők tévedett az időszámításban, mert július 19-én szökén ki a várból, még váltott lovakon is legalább egy nap alatt, tehát július 20-án érkezett Pankotára.

³⁾ Ferdinand Passauból *augusztus 15-én* azt írta V. Károly császárnak, hogy Temesvárból egy embert küldött ki Losonczy *«ugyanazon irattal, melyről Temesvár parancsnoka és kapitánya ír fiunknak, Csehország királyának* (Miksa koronázott cseh királynak) az említett Temesvárból. *És még körülményesebben* (t. i. ír) *ez az embere* (Dóczy Miklós), *a ki módot talált az ellenség táborán való keresztül hatolásra, a miből — és abból, a mit Aldana is ír — meg fogja érteni Fölséged, hogy az ügyek jelenleg miként állanak . . . »*

Ferdinand ezen francia nyelven írt levele, kiadva Brüsseli okmtár. II. 343.

még le sem járt, midőn Haszán pasa — hihetőleg *július 19-én* — a löporral és hadi szerekkel a táborba érkezett.¹⁾

Útközben, Temesvártól nem messze, Glézsán János karánsebesi bán a portyázásra indult lugosi és karánsebesi őrséggel a löszerszállítmányt fedező 2000 főnyi török csapatra rábukkanván, azt megtámadta. Azonban Haszán a szekereket a janicsárok földözete alatt előre küldte, maga pedig vitéz spahijai élén kemény harczot vívott a bán csapataival. Végül a magyarok a török lovaságot megszalasztották, azonban a janicsárok a szekerekről erős puskatűzzel fogadták a támadókat s a löszervonatot heves küzdelem után megvédték s a táborba szállították.²⁾

Július 20-án reggel már nagy erővel tovább folyt az ostrom. Ahmed most már a réstörő lövegek összpontosított tüzét a vízi-torony ellen irányoztatta, ³⁾ egyszersmind az oda vezető útát elzáró észak-nyugati sarokbástyával szemben, ugyanolyan magasságban, *második halmot* is építtetett.⁴⁾

Amíg a tüzérség a várat az összes lövegekből a leghevesebben lőtte, addig ezer és ezer ember a közelítő földmunkákon dolgozott. A vívóárkokat a törökök a vízi-torony közelebe vezették

¹⁾ Castaldó *július 18-án* azt írja Miksának, hogy Mohamed pasa (?) számos ágyúval és tekintélyes sereggel már útban van Temesvár felé (Történelmi Tár. 1892. 270). Azonban ez a sereg Haszán béglerbég serege volt.

²⁾ Istvánffy 200—201. A löszer-szállítmány megérkezésénnek *július 17—19-én* kellett történnie. Glézsán János a *július 15-én* kelt levelében Castaldónak Temesvár szorongatott helyzetéről jelentést tévén, *a löszerszállító csapat megtámadásáról még nem tesz említést* — a mi ha július 15. előtt történik, bizonyára fölemlítette volna levelében. Pesty Frigyes: i. m. II. 139.

³⁾ Istvánffy írja, hogy miután a löszerszállítmány a táborba megérkezett, az ostrom-munkálatokat újból nagy erővel megkezdették s *a már megrongált vízi-torony lövetését éjjel-nappal folytatták* ... 201. l.

⁴⁾ Különösen sok kárt tett a *két halom* (montagna), a mit a törökök készítettek, — írja Centorio — és a melyek nőttön-nőttek, ellenben a mi *redőműreink* (bellovardo) s a *falak* a törökök ágyúzása által mind inkább omlottak ... 186. l.

Centorio a második halomról nem említi, hogy azt hol emelték, azonban kétségtelen, hogy azt az éjszak-nyugoti várbástya ellen alkalmazták.

s az azt körülvevő vizes árkok feltöltésében — életüket nem kímélve, teljes önfeláldozással versenyeztek.

A nagy erőfeszítéssel folytatott ostrom, s a nehéz lövegek iszonyú rombolása lassanként mind nagyobb rést ütött az erősség falain. A védők nem mutatkozhattak többé a falakon, mert a *két ostrom-halom* lövegei elsöpörték azokat, akik a bástya fokára léptek. Az összerombolt védőművek újjá építése, vagy kijavítása már lehetetlen vala; a törökök az e célból a résnél megjelenő várbelieket a halmokról jól irányzott puskatúzzal elűzték, a várbeli tűzereket pedig a tüzelés beszüntetésére kényszerítették. Sőt néhány sikeresen alkalmazott tűzakna a bástyát jó részben romba döntötte.

A naponként ismétlődő rohamokban megfogyott védők nagy része már kisebb-nagyobb sebet nyert s az őrség a folytonos erőfeszítésben kimerülve, az összelőtt falak újból építésére már képtelen vala.

Mivel pedig az ostrom-halmokról a védők minden intézkedése ki volt kímélhető s a törökök a rések befalazását a halmokról intézett ágyú- és puskalövésekkel megakasztották, azért a várbeliek — a mennyire a rövid júliusi éjjelek megengedték, — összepántolt gerendákkal és földdel tömött hordókkal iparkodtak a réseket elzárni.

A védőművek a szakadatlan ágyúzás folytán *július 24-én* már annyira meg voltak rongálva, hogy *a támadás vonalában a falak és bástyák egész az alap síkjáig le voltak rombolva*¹⁾ A leomlott falak törmeléke a vár vizes árkait feltöltötte s átkelésre járhatóvá tette. A vízi-torony pedig annyira össze volt rombolva, hogy *fala három helyen alapjáig összeomlott.*²⁾

Az egész várban nem volt már hely, hol a védők a lövegtűz ellen magukat biztonságban meghúzhatták volna, úgy hogy a várbeliek az utolsó napokban a *pinczéekben* vonták meg magukat.³⁾ Ide hordatta Losonczy a nehéz sebesülteket is, maga pedig tisztikarával a *tatai kapu* erős, tömör tornya alatt vonta meg magát, hol a vastag fal kazamatáival volt ellátva.⁴⁾

¹⁾ Batthyány Ferencz levele Mária királynéhoz, szeptember 2-ról. Brüsseli okmtár. II. 352.

²⁾ Istvánffy u. o.

³⁾ Batthyány fönti levele.

⁴⁾ Istvánffy u. o. Zsámboki 816.

Július 24-én ¹⁾ a török táborban észlelt élénk mozgalomból s a csapatoknak a közelítő árkokba gyülekezéséből látható volt, hogy a törökök általános rohamra készülnek. Ahmed a csauszok által a táborban kihirdettette, hogy a csapatoknak délig pihenőt ad, hogy addig a döntő rohamra kellőleg felkészüljenek.

A támadás, amiben a lovaikról leszállított szpahik is részt vettek, két ponton történt: a Sziget-város felől a *keleti kapura*, a főtámadás pedig a vízi-toronyra.

Dobpergés, kürtök rekedt harsogása s a lövegek dörgése közt indult meg a roham; a janicsárok a gyalog küzdő szpahikkal rémséges üvöltés között halált megvető elszántsággal a lerombolt vízi-torony réseire vetették magukat. Ámde a várbeliek tisztában voltak a támadás céljával s a vízi-torony jelentőségével, mely ha az ellenség kezébe kerül, a tömérdék emberáldozattal eddig sikerrel védett vár tovább megtartható nem lesz.

Az utolsó közharczos is érezte, hogy attól a romhalmaztól függ a vár s benne levők sorsa és így a várbeliek életmegvető elszántságban még az ellenséget is felülmúlták. Az iszlám seregének bégjei s harczosai a roham alatt mintegy versenyeztek a halálért, ²⁾ mégis a lépést, mit a gyilkos küzdelemben előre tettek, vérrel és halállal kellett megfizetniök.

Losonezy küzdve s övéit buzdítva mindenütt jelen volt, hol

¹⁾ Istvánffy szerint a vízi-torony ellen *két roham* történt és pedig az *első roham* — mely visszaveretett — szerinte az ostrom 32-ik napján, sz. Jakab napján történt, mi 1552-ben *július 25-re* — hétfőre — esett, a *második roham* pedig *másnap* — tehát *július 26-án* (kedden) intéztetett, midőn a törökök a vízi-tornyot el is foglalták.

Ámde *Tinódi és Forgách* szerint a törökök a vízi-tornyot már az ostrom 32-ik napján — sz. Jakab napon — hatalmukba ejtették, mi a következő napon — július 26-án — Temesvár föladását vonta maga után. Legalább Miksa főhg *augusztus 3-án* kelt levelében arról tudósítja Pallavicinét és Teufel Erasmust, hogy Temesvár *július 26-án* elesett (t. i. a törököknek átadatott. (Tört. Tár. 1892. 279. továbbá V. ö. Tinódi i. m. 309—316 v. s. Forgách.)

Ennélfogva Istvánffynak — ki Tinódi és Forgách előadását fölhasználta — tévednie kellett, midőn a vízi-torony elleni első rohamot az ostrom 32-ik napjára, azaz sz. Jakab napra (július 25-re) tette, mivel annak *július 24-én* — vasárnapon — kellett történnie.

²⁾ Pecsevi ford. Thury József.

a harc ingadozott, vagy a hol a szükség kívánta. Személyes bátorságával példát adandó, a veszélyesebb pontokon a küzdők közé lépett, szóval és tettel, saját önfeláldozó példájával lelkesíté harcosait, a bátrakat megdicsérte, a csüggedőket halált megvetésre buzdította.

Ily módon a várbeliekbe új bátorságot öntött s a már lankadni kezdő spanyolok, németek és csehek támogatására a gyalog harczoló huszárokat is elővezette. A hideg vérrel küzdő *Pattantys Balázs* huszárhadnagy az óriás termetű *Kubát* csauszt iszonyú csapással levágta s a huszárok erős támadása eldöntötte a vérengző harcot. A már félig győztes ellenséget a keresztények a résről visszavetették s az életmegvetéssel vívó hősök az annyi csatában edzett janicsárokat sánczaik közé üldözték. A roham kora délután kezdődött s mindkét részről egyenlő elszántsággal és erőfeszítéssel megszakítás nélkül öt óra hosszan át tartott.

Végre beállott az est s a lemenő nap nyugalomra inté az ostromlókat s a holtakkal borított csatatérre ereszkedő esti homály vetett véget a küzdelemnek.

Ahmed a vízi-torony ostromában tömegesen áldozta föl legjobb katonáit s a teljes harci dühvel viselt küzdelemben 3000 török esett el, a várbeliek pedig a nehéz sebesülteken kívül 150 embert vesztek.

Kétségtelen, hogy a *július 24-ki* véres roham sikeres visszaverése a XVI. századbeli várharczok egyik legdicsőbb epizódja vala, mely örök fényt vet Losonczy s a temesvári hősök nevére.

Azonban a védők diadalérzését megrontotta azon súlyos veszteség, hogy a spanyolok derék parancsnoka: *Mendoza* százados súlyosan megsebesült és harczképtelenné vált.¹⁾

Ahmed másnap — *július 25-én* ²⁾ — reggel, hogy az előző napon kimerült várbelieknek ne legyen idejük pihenésre s a rés elzárására, újabb rohamot rendelt s általános támadással megújította a harcot.

A sereget a támadásra mindenünnen összpontosíttatta s oly módon rendezte harczra, hogy a fáradt csapatokat nyomban pihent tömegek válthassák föl.

¹⁾ V. ö. Tinódi, Forgách, Istvánffy és Zsámboki u. o.

²⁾ Hétfőn.

Losonczy, amennyire lehetett, a vízi-tornyt hevenyében berendezte védelemre s elszánt és önfeláldozó emberekkel rakta meg.

A törökök még a reggeli órákban megkezdték a rohamot s az elesettek és visszaűzöttek nyomában pihent csapatok hágtak föl a rés omladékain. Ismét három oldalon intéztek betörést az erősségre s a főtámadást most is a vízi-toronyra irányozták. Ahmed szóval és tettel iparkodott harczosainak bátorságát fokozni. Kászon pasa és Szokolovics Mehemed béglerbég, aki alól ez alkalommal kilőttek a lovat, ő azonban rögtön másikra pattant, ¹⁾ a csauszokkal egyik csapattól a másikhoz száguldoztak, a *lankadó vagy hátráló harczosokat vasbotokkal hajtották előre*, a bátrakat megdicsérték s jutalmat ígértek nekik.

A várbeliek az életet is eldobó elszántság érzésével küzdöttek s a vadul harczoló törökök soraiban vérengző pusztítást vittek véghez, míg az öldöklésben is beállott az erőkimerülés.

Az emberfölötti küzdelemben a döntő mozzanat akkor következett be, midőn a törökök a vízi-torony ellen intézett főtámadás alatt gyújtó nyilak és más tűzhajító eszközök segélyével a *várorost* felgyújtották, hol a tűz rohamosan elharapózott. ²⁾ Losonczy-nak a védők egy részét a tűz oltásához kellett rendelni, a mi a védelmet még inkább megosztotta.

E miatt a nagy sokaság mind a három ponton elnyomással fenyegette a védőket s a janicsárok a vízi-torony résein felhatolva, a lófarkas felholdat diadalordítás közt kitűzték az oromra.

Losonczy a túlerővel szemben kénytelen volt a véráztatott rom-tornyt a törökök kezében hagyni s a védők egy részével nagy gyorsan a *tatai kapun* át a várba menekült. A törökök által a várkapuig üzött visszavonulók közül azok, a kik a híd gyors felvonása folytán künn rekedtek, részint a városba menekültek, részint a győzelemittas törökök fegyverei alatt estek el.

A janicsárok örömrivalgások között megszállották a tornyt

¹⁾ Pecsevi, ford. Thury József.

²⁾ Ferdinand *augusztus 5-én* V. Károly császárhoz intézett soraiban szintén fölemlíti a *város fölgyújtását*, de abban már téved, mintha a város fölgyújtása lett volna oka az erősség későbbi föladásának, Brüsseli okmtár, II, 343.

s a pasák embereiket gyülekeztetve, harczy hevőkben a várba való betörést is nyomban megkísértették. Azonban a kimerült harczosoknak nem sikerült a kaput kézrekeríteni s Losonczy a falak alól a támadókat véres fővel visszaűzte.¹⁾

A törökök e napon tömérdek vitéz katonát veszítettek — de a várbeliek közül is igen sokan hullottak el. Ahmed meg lehetett elégedve az eredménnyel, mert hiszen végre céljánál volt, a vár fontos külső védbástyáját, mitől az egész erősség sorsa függött s melynek birtokaért mindkét részről annyi vér folyt, kezében tartá. Az nap — július 25-én — a vár ellen nem is újította meg a támadást, mert jól tudta, hogy a vár tarthatlanná vált azon időpontban, midőn a vízi-torony, a várossal való közlekedés egyetlen és utolsó védőműve, megvétetett.

Most már a romhalmazzá lőtt erősség békés úton való feladásának kieszközlésére fordította figyelmét.

Ennélfogva még július 25-én hírnöke által békességet ajánlott Losonczynak, megesküdvén az izlámra, hogy Losonczyt és hozzátartozóit fegyveresen s vagyonostul békességben elbocsátja a várból, *a várost pedig újra felépítteti*. Ellenben Losonczy a további ellenállással magát és másokat romlásba dönt; *ne tegye ki magát önként a halálnak*, a szultán erős serege ellen a várost most már úgy sem tarthatja meg.

A török katonák pedig a réseken át a város lakóit s az őrséget biztatták hangos kiáltásokkal az erősség átadására, mely esetben minden vagyonukkal szabad elvonulást nyernek s a pasa pedig esküvel erősített menedéklevelet ad oltalmukra.²⁾

Azonban oly határozott jellem, mint Losonczy, nem tehetett eleget e fölhívásnak. Hajthatlan maradt s a hadi követet tagadó válasszal küldte vissza. Ámbár a tárgyalás egyelőre félbeszakadt, de a pasa még sem indított újabb támadást a vár ellen, mivel erősen meg vala győződve, hogy az úgy sem tartható erősséget maguk a bennlevők fogják felajánlani. Ebben a pasa annál inkább bizott, mivel jól tudta, hogy a keresztényeknek a vízi-torony elvesztésével a vár megvédése iránt az utolsó reménye is eloszlott.

¹⁾ Istvánffy 201. Zsámboki 817.

²⁾ Forgách; Zsámboki és Istvánffy u. o.

Valóban tarthatlan volt már a várbeliek helyzete, mert eltekintve attól, hogy a város és vár közötti összeköttetést és közlekedést a törökök megszakították, minden hiányzott, ami az erősség további védelméhez szükséges vala.

Az ellenség a falakat minden oldalról annyira lerombolta, hogy a várban nem volt többé hely, hol a védők az ágyúgolyók ellen veszély nélkül megvonhatták volna magukat. Nem volt egy kazamáta, vagy védőmű, melyben a katonák közül *legalább tizen* biztosságban megmaradhattak volna.¹⁾ A várbeliek soraiban továbbá már kevés volt az ép és sebesületlen ²⁾ s a *pinczék telve voltak nehéz sebesültekkel*. Az őrség nagy része már a kisebb-nagyobb sebesülések folytán félig-meddig harc képtelenné vált. A még ép katonákat pedig a védelem terhes és szakadatlan munkája, az éber őrszolgálat, a nappali harc, a rések befalazásában való fáradságos éjjeli munka s a leszállított élelemadagok annyira lecsigázták és kimerítették, hogy magának Losonczynak sem volt már meg az erősség megtartása iránt a régebbi erős hite és bizalma.³⁾

A legaggasztóbb körülmény azonban az volt, hogy a várban a lőszer és az élelem teljesen elfogyott; alig volt már *két-három hordó lőpor*, ami, ha az ellenség a támadást az erősség ellen megújítja, *alig lett volna elég a lövegek egyszeri megtöltésére*.⁴⁾

De Losonczy erős lelke még most sem volt megingatva s az ostromoltakat ért tömérdek csapás daczára sem állott el azon férfias határozatától, hogy esküjéhez híven inkább meghal, s a várat föl nem adja.⁵⁾ Lelkét megszilárdítja a balsorsban és hazafias szívvel készült az utolsó harczra. Parancsára katonái mintegy 7000 ágyúgolyót raktak pyamisba, a mit a törökök a várba lőttek.⁶⁾ Hadd hirdessék azok is a győztes ellenségnek az ő dicsőségét.

Ámde a bukás szélére jutott várban minden körülmény siettette a katasztrófát.

¹⁾ Batthyány Ferencz levele Mária királynéhez, szeptember 2-ról. Brüsseli okmány, II. 352.

²⁾ Centurio 186.

³⁾ Batthyány Ferencz fönti levele Mária királynéhez.

⁴⁾ Istvánffy u. o.

⁵⁾ Tinódi 337—340. v. s. Forgách 39.

⁶⁾ Tinódi 341—344. v. s.

A városban a családjaik és vagyonaikért remegő polgárok között az élelem fogyta s a vízi-torony elvesztése végső csüggedést idézett elő. A várba zárt Losonczy bátorító szavaival már nem nyugtathatta meg őket.

A résen bekiáltozó törökök ígéretei által eltántorítva, azt határozták, hogy Losonczyt az erősség békés átadására rábeszéljük. E czélból *július 25-én* éjjel ¹⁾ küldöttséget menesztettek hozzá, mely lehet hogy az éj sötétségének segélyével a török őrsők éberségét kijátszva, vagy talán éppen azok tudtával és biztatásával bejutott a várba.

A polgárok küldöttei még az éj folyamán megjelentek a főkapitány előtt s égre-földre kérték, hogy a pasa által felajánlott föltételek mellett adja át az erősséget. Egyik nyomósabb érv után a másikkal bizonyíttatták, hogy az ostrom eddigi győztes visszaverése által hősi hírnevének és hazafias kötelességének fényesen eleget tett. Attól sem kell tartania, hogy őt vagy vitéz bajtársai közül bárkit is később *katonai kötelességzegésért vizsgálat alá fogjanak*, mivel a míg *elszántság és erő* elég volt az ellenség roppant tömegének feltartására, a védelem emberfölötti munkáját hősi kitartással s életmegvető bátorsággal végezték. Ha már magát és öveit nem tekinti — mondák szívet facsaró esdeklések között — könyörüljön nejeiken és gyermekeiken.

A magyar és idegen tisztek közül többen szintén azon véleményben voltak, hogy a kényszerítő szükségnek engedni kell s *a férfias szilárdságnak* — ez esetben — *üres dicsősége és indokolatlan makacssága* által ne ingereljék a pasát, ki maga ajánlja a szabad elvonulást.

Ámbár Losonczyt esdeklő honfitársainak könyörgése meg hatotta, azonban rendíthetlen elhatározásától nem tántorította el. A pogány ellenségnek nem kell hitelt adni — válaszolá — a hitetlen törökkel kötött egyezmény, vagy a pasa oltalomlevele nem fogja őket a felkonczolás ellen biztosítani. A török azokat, kik magukat esküjére megadják — mint tények bizonyítják — hitetlenül

¹⁾ Istvánffy azt írja (202. l.), hogy a vízi-torony elfoglalása után a polgárok küldöttei az *éjjeli sötétség* segítségével jutottak be a várba Losonczyhoz, mi tehát kétségtelenül *július 25-ki* éjjelen történt.

le szokta mészárolni. Azon válasszal bocsátá el a város küldötteit, hogy a várat utolsó harczosig védelmezni fogja.¹⁾

Erre a városi nép küldöttei az *ellenszegülés* útjára léptek s július 26-án reggel a főkapitány tántoríthatlan határozata ellen a *spanyol és német zsoldosokat* kezdték könyörgéseikkel *izgatni és lázítani*,²⁾ kik maguk is az éjjel — Losonczy tudta nélkül — épen azon tanakodtak, hogy a következő éjjel a mocsarakon keresztül kiszöknek a várból, a török táboron keresztül vágják magukat s a nádasokban és erdőkben lappangva a Lippára való menekülést megkísértik.³⁾ Azonban most a lakosok küldöttei által izgatva, arról kezdtek tanakodni, hogy a hajthatlan főparancsnokot a tovább úgy sem védhető erősség átadására kényszerítik.

A halálos löseb okozta agoniában levő Mendoza százados — ki július 26-án rövid időre visszanyerte öntudatát — harczosai szándékáról értesülvén, abban a kitörendő *katonai lázadás* előjeleit ismerte föl. A haldokló hős ennek elejét veendő, honfitársai előtt dicsérő szavakkal halmozta el Losonczy szilárd jellemét s intette a spanyol tiszteket, hogy ne hagyják el Losonczyt, a szégyenletes futás helyett inkább a dicső halált válasszák.⁴⁾

A hű bajtárs azonban néhány óra múlva meghalt.⁵⁾ Losonczy sokat veszített a derék spanyol tiszten, aki azonban ha tovább életben marad is, kétséges, hogy megbirta volna-e akadályozni a katonai lázadás kitörését?

Ámde alig hunyta be szemét a vitéz főtiszt, az idegen zsoldosok tanácskozást tartottak, melyre Losonczyt is meghívták s őt azon szemrehányással szólították föl a vár átadására, hogy *dicsőséges* ugyan, de nem *észszerű* a magatartása, midőn az erősségnek szabad elvonulás mellett való átadása által a még életben levő derék tiszteket és bátor katonákat nem akarja megmenteni a haza javára.⁶⁾

¹⁾ Forgách 39. Zsámboki 817. Istvánffy 202.

²⁾ Forgách 39.

³⁾ Centorio 187.

⁴⁾ Böhm Lénárd: A temesi bánság külön története. I. 222.

⁵⁾ Istvánffy azt írja, hogy Mendoza százados a *harmad nap előtt* kapott sebében halt meg. Július 24-én sebesült meg, halála tehát *július 26-án* történt.

⁶⁾ Forgách 40.

Erre Losonczy lelkes szavakkal kijelenté, hogy a dicsőséges halált a szegységteljes élettel többre becsüli s felhívta a zsoldosokat, hogy esküjükhöz híven, teljesítsék kötelességüket, a mint ő is — ámbár több veszteni valója van, mint nekik — lerója hazája iránti kötelezettségét. Ne lépjenek tehát alkura azon ellenséggel, melynek a keresztényekkel kötött egyezmény megtartása épen nem szokása, hanem becsületes katonákhoz illően küzdjenek tovább is s ha kell — a vár szolgálatában haljanak meg.

Azonban a katonai lázadással szemben a hőslelkű parancsnok minden rábeszélése hasztalan volt; nem birt már tekintélyével és szilárd lelki nyugalmával a katonák hangulatán uralkodni s a lázadókat nem birta többé engedelmességre szorítani. Azok kereken kijelentették, hogy a vár átadása iránt a *főkapitány engedélye nélkül is* megalkudnak a pasával s a tovább úgy sem védhető várat odahagyják.¹⁾

Losonczyt leverte a zsoldosok ellenszegülése, kiket hasztalan szólított föl szigorú intéssel ismételve a becsületes, férfias halálra. A városi népet is szánta, mely a török vezér által ajánlott föltételek elfogadására rimázkodva kérte. Azután maga is *belátta*, hogy a török *egyetlen rohammal* erőt vesz a váron.²⁾ Kedvetlenül adott engedélyt, hogy a pasával alkudozásba bocsátkozhatnak.³⁾

A várbeliek erre egy magyar és spanyol tisztet küldtek a pasához, ki elfogadta az elébe terjesztett feltételeket, melyek Temesvárt török hatalom alá adták. Ahmed kaftánokkal díszíté föl a küldötteket s a megadási föltételek szerint beleegyezését adta, hogy az őrség fegyveresen, elvihető podgyászával és kibontott zászlókkal elvonulhat⁴⁾ s mellé kíséretet ad, mely a bántalmak ellen megvédi s málhás szekereivel együtt biztos földőzet alatt azon erősségig — hova kívánják — elkisérteti. A várost megkíméli a kirablástól s a lakosok közül azok, kik ott akarnak maradni, szabadságuk és vagyonukban nem szenvednek csorbát.⁵⁾ A pasa ezen föltételek

¹⁾ Forgách és Istvanffy u. o.

²⁾ Zsámboki 817.

³⁾ Isvánffy u. o.

⁴⁾ Pecsevi is írja, hogy a várat szabad elvonulás föltétele mellett adták föl. Thúry József fordítása.

⁵⁾ Centorio 188.

megtartását eskü alatt ígérte s azok megerősítésére sajátkezűleg aláírt menedéklevelet küldött Losonczynak.¹⁾

A lakosság most meg arra kérte Losonczyt, hogy estére járván az idő, az elvonulást *az napról* halassza el a *következő napra*.²⁾ Látható volt, hogy a nép a nem várt elköltözésre felkészülve nem lévén, sebesültjeinek és holmijának szekerekre rakásával késő éjjel, esetleg csak *reggelre* lesz készen. Ellenben az őrség azt sürgette, hogy a kivonulást ne halassza el *az napról*, mivel a késedelem alkalmat nyújt a törököknek a cselvetésre.³⁾

Azonban Losonczy a nép iránti szánalomból időt akarván adni annak a készülődésre,⁴⁾ másrészt nem akarta, hogy az *éjjeli kivonulás* által a győzelmes török had előtt *szőkevény* vagy *menekülő* színében tűnjék föl, azért *másnap* (július 27.) *reggelre* tűzte ki az elvonulást. Még *július 26-án* este a várból az őrséggel a városba vonult,⁵⁾ s az éjt ott tölté. A törökök pedig a vár részeit és védőműveit nyomban megszállották s erősen megrakták örökkel, úgy hogy azoknak újbóli védelembe revése most már teljesen lehetetlenné volt téve.

A városból való kivonulás *július 27-én* reggel a prajkói (lippai) kapún történt. Losonczy, ki az őrséggel s lakossággal a legközelebbi védhető erősségbe, Lippára akart vonulni, a kivonulást kora reggel úgy rendezte, hogy a városi nép podgyászos szekereit előre bocsátá, mit a várőrség málháját és sebesültjeit vivő szeke-
rek követtek.

Losonczy a törökök hitszegésétől és támadó föllépésétől tartván, a vonat mellé erős földözetet állított, mit a szekereken ülő fegyveres polgárok s a kocsis-sor két oldalán huszárok képezték.⁶⁾ A vonat után az őrség vonult, kibontott zászlókkal, harci alakzatban *Batthyány Farkas*, temesvári alispán vezénylete alatt, ki vi-

¹⁾ Comes Natalis Hist. sui temporis. V. 468. Grisellini i. m. 75.

²⁾ Azaz *július 26-ról—27-re* (Tinódi 345—348. v. s.) Szilády Aron Tinódi ezen időrendi adata alapján a lakosság ezen kérelmét tévesen teszi *július 29-re*, a kivonulást pedig *július 30-ra* (Régi Magy. Költők Tára. III. 427.)

³⁾ Forgách u. o. Tinódi 349—350 v. s.

⁴⁾ Tinódi 354—356 v. s.

⁵⁾ Forgách és Istvánffy u. o.

⁶⁾ Tinódi 357—360. v. s. Forgách, Istvánffy u. o.

tézsége és harczképzettsége által Losonczynak legkitünőbb alvezére vala. Maga Losonczy Forgách Simonnal és Perez Alfonzóval az elővédet képező huszárok élén lovagolt. A lovasság után az életben maradt cseh és német gyalogok s hajdúk következtek; a spanyol gyalogok pedig a menetoszlop végén a hátvédet képezték.¹⁾

E közben Ahmed s a pasák — a Lippárol hasonló szerződés mellett elbocsátott, de annak daczára megtámadott Uláma pasa hadi népének levágásáért bosszút állandók — hasonlóképen az eskü s oltalomlevél megszegését s a keresztények lemészárlását elhatározták és erre a török hadat előkészítették. A sötét lelkű Ahmed pasa nem volt lovagias ellenség, nem becsülte ellenfelében a nemes, nagy jellemet és bátor katonát; az egész ostrom alatt az volt olthatlan vágya, hogy a temesvári hőst bármi áron elve kézre kerithesse s mint győzelmének élő tanúját a szultánhoz küldhesse.²⁾

E célból a janicsárokat és martalóczokat a prajkói kapu előtt tömör sorokban felállította, s a kivonuló őrségnek olyan szűk útát hagyatott, *a mennyi alig volt elég egy szekérnek,*³⁾ *vagy egymás mellett haladó két lovasnak.*⁴⁾ A törökök a városi nép szekereit, a szabadon hagyott úttól *balra*, az őrség málha-vonatát pedig előbbre bocsátva, *jobbra* állították.⁵⁾ Szokolovics Mehemed és Kászon pasák pedig Losonczyhoz csatlakoztak, szívélyesen üdvözölték s a cselvetésre felállított csapatok közé vezették,⁶⁾ melyek az arczvonaluk között hosszú, tömött sorokban vonuló őrséget áttörhetlen érzegyűrűként körülvették.⁷⁾

Midőn a hátvéd is kiért a kapun, a keresztények felkonczolására jeladásképen elrendelt lövés eldőrdült, ⁸⁾ mire a törökök leg-

¹⁾ Ilyen sorrendben sorolja föl Centorio a kivonuló csapatokat... 188. l.

²⁾ Tinódi: 413—416. v. s.

³⁾ U. o. 367. v. s.

⁴⁾ Batthyány Ferencz Mária királynéhez (Brüsseli okmtár II. 352) és Nádasdi Tamáshoz (Pray Ep. Proc. II. 331) intézett levelében leírja a törökök által a várőrség fölkonczolására vetett cselet.

⁵⁾ Tinódi 369—372. v. s. Istvánffy u. o.

⁶⁾ U. o.

⁷⁾ Batthyány levele Mária királynéhez, u. o.

⁸⁾ Centorio 189.

előbb is a hátvédet támadták meg s itt keletkezett az embertelen öldöklés.¹⁾ A tábor másik részében pedig a janicsárok és martalócok a nép szekereit rohanták meg, az erős testű fiúkat, ifjakat és szemrevaló leányokat kezdték elrabolni, a rokonaikat védő férfiakat legyilkolták,²⁾ akik pedig nem védték magukat, azokat összekötözték.³⁾

E közben Losonczy kedvencz apródját, *Tomory Endre* nemes ifjút is, ki ura mögött annak fegyvereit, aranyos sisakját és mellvértjét vitte, egy janicsár lerántotta lováról s elragadta, mire Losonczy türelmét veszítve a janicsárt levágta.⁴⁾

Ekkor hallotta meg a hátvédnél keletkezett harczi zajt s a spanyol gyalogok⁵⁾ segílyt hívó kiáltását. Első pillanattól kezdve világos volt előtte a barbár ellenség célja; jól tudta, hogy nincs más menekvés a hosszú, kínos fogság elől, mint a halál. Erre már előre elkészült, mert a *kivonulásra* — az utolsó harczra — *nem öltött pánczélt és sisakot*. Inkább a dicső halált választotta, mint a szégyenteljes raboskodást a *stambuli hét-toronyban*.

A dobokat megverette, a trombitákat megfúvatta s messze hangzó harsány szóval bajtársait elszánt végső küzdelemre fegyverre szólította. Maga is hegyes tört ragadott s azt az előkelő szandzsákbéget, ki mellette lovagolt, keresztül szúrta.

Életmegvetéssel küzdött, hogy élve el ne foghassák. Sisak és mellvért hiányában fején csakhamar halálos sebet kapott és baloldalát lándzsával átdöfték s a nehéz sebesült hőst — kinek leszúrt lova is összerogyott — nyakába vetett pányvával fogolylyá tették.⁶⁾

A pánczélt viselő Perez Alfonzó — kiből a magyar könnyű lovasságnál alig egy évig tartó szolgálata alatt kitűnő huszártiszt vált — a törökök sűrű sorain keresztül vágta magát s jó futó lovában bízva, Lippa felé menekült. A legjobb lovas törökök üzőbe vették s már-már megmenekült, midőn az útjába eső mocsár átgázolása közben lova elmerült s vergődése közben gazdájára dőlt,

¹⁾ Batthyány i. m. levele.

²⁾ Tinódi, Forgách és Istvánffy u. o.

³⁾ Centorio u. o.

⁴⁾ Forgách, Istvánffy u. o. Pecsevi, Századok, 1892. 669.

⁵⁾ Istvánffy u. o.

⁶⁾ Tinódi 385—390. v. s. Forgách és Istvánffy u. o.

mire a derek spanyol tiszt a mocsárba fúlt. A törökök a mocsárba utána menvén, fejét vették s a pasához vitték.¹⁾

A várórség Losonczy elfogatása után is Batthyány Farkas és Forgách Simon bátor lelkesítése folytán kisebb csoportokban elszántan és teljes önfeláldozással tovább harczolt, míg nem a túlnyomó többség megfeszített harczban lassan felkonczolta. Akit a fegyver le nem terített, az fogságba esett.

A tisztek közül az elesettek között volt: *Sörényházy Ferencz* várnagy, *Deli Ferencz* helyettes várnagy, *Málik* főhadnagy, *Nagy Gergely*, *Perez* hadnagya, *Ujszászi Sándor*, *Perényi Gábor* hadnagya, *Patthantýus Tamás* hadnagy, a rácz *Gergely* vajda, *Tomory Endre* Losonczy apródja és *Sáfrán László* királyi mustramester. A Temesvár védelmére hadra kelt megyei nemesek nagyrészt hősi halált szenvedtek, közöttük: *Horváth Ferencz*, *Haraszi Ferencz*, *Kolbász Farkas*, *Karánsebesi Nagy Péter*, *Deli Dömjén és Balázs*, *Tasy Miklós és László*, *Móré János és László* s mások.²⁾

Azonban azokat is, akiket a törökök a várbeliek közül foglyul ejtettek, kifosztották és kegyetlenül lemészárolták. Csak azokat kímélték meg, kiket díszesebb ruhájok s drágább fegyvereik után előkelőbb egyéneknek gondoltak és érték gazdag váltságdíjat reméltek.³⁾

A sebekkel borított *Forgách Simont* szintén félhalva fogták el s orrát megessonkitották. Fogságba estek továbbá *Batthyány Farkas* alispán, a rácz *Miklós* vajda, *Martonosi Spanyol István*, *Forgách Simon* hadnagya, *Bornemissza János* és *Pattantýus Balázs* huszárhadnagyok és *Farkasics Péter*, ifjú nemes.⁴⁾ *Horváth János* nagykúnsági lovagtsízt szintén megszabadult.⁵⁾

Losonczy, ki halálos sebeiben annyira elgyengült, hogy élet-

¹⁾ Istvánffy szerint Perez látván, hogy nem menekülhet az üldöző törökök elől, a *Kőrösbe* (??) ugrott és ott veszett. U. o.

Bethlen Farkas szerint Perez menekülése közben a *Temesbe* fulladt (I. 542). Itt azonban — úgy látszik — Centorio előadása hitelesebb. 190. l.

²⁾ Tinódi az elesettek közül ezekkel együtt 92-t nevez meg név szerint. U. o.

³⁾ Batthyány i. m. levele.

⁴⁾ Istvánffy u. o.

⁵⁾ Gyárfás István i. m. IV. 21—22.

ben maradásához kevés remény vala, egyik szandzsákbég fogságába került. Midőn a bég sátrába vitték, elfogatása Ahmed tudomására jutott, ki a megkötözött nehéz sebesült hőst maga elé hurczoltatta.¹⁾ A felbőszült pasa annál ingerültebb volt, mivel Losonczyban temérdek vitéz katonájának megölőjét látta s a fogoly hőst vérszomjas tekintettel fogadta, *kutyának* nevezve dühösen ráförmedt, hogy mert a hatalmas szultán ellen fegyvert fogni²⁾ s annyi ezer harczosát levágni? az erősséget miért nem adta át azonnal?³⁾

A vérvesztésben elgyengült hős a halál küszöbén még egyszer — utoljára is — megvetését éreztette lovagiatlan ellenfelével, ki a katonai erényeket az ellenségben nem tiszteli. A pasát *becstelen esküszegőnek* nevezve, a szerződés megtörését vérig sértő kemény kifejezésekkel lobbantotta szemére.⁴⁾ Azután kijelenté, hogy most sem azért adta át a várat, mintha a *gaz hitszegők* ígéretében bízott volna, hanem a város népét akarta megkímélni a lemészárlástól s fogságba hurczolástól. De ha a *pasa dühödtségét* előre fölismerte volna, még egyszer annyi embere veszett volna el, míg az erősséget elfoglalta volna.⁵⁾ Egyébiránt *katonai hírnevét* életének mindig elébe helyezte s hogy most már mi történik vele, azzal éppen nem törődik.⁶⁾

¹⁾ Tinódi 393—396. v. s. Istvánffy u. o.

²⁾ Verancsics II. 94.

³⁾ Forgách u. o.

⁴⁾ Ebek vagytok, eb a szultán, eb a ti hitetek — válaszolá Losonczy, Verancsics szerint. — Árulók, hol hitetek? U. o.

⁵⁾ Eb a ti hitetek — mondá Losonczy, Forgách szerint — és a mi csak elvetemült van a romlott emberek között, ti mindnyájan azok vagytok *gaz hitszegők*, ti becstelenek, kiknek ha a *veszettegét* (caninam rabiem) és hitetlenségét eléggé ismertem volna, nagyobb romlást okoztam volna nektek, s emlékemet a ti végromlástok által örökíttettem volna meg. U. o. 42.

Ezt mondja úrfi: «*Eb az ti hitetők,*
Császárral, basák, békők hitetlenök.
Ha tudtam volna, oly ebek legyetök,
Sokkal több lett volna vesztetök.»

Tinódi 401—404. v. s.

Pecsevi szerint Losonczy Ahmed elé vitetvén, mondá: «Mit tehettem volna, mikor a néptől nem maradhattam, hogy velök együtt halok meg. Különben míg Temesvárt elfoglaltátok volna, *még egyszer ennyi emberetek veszett volna el.* . . . (Századok, 1895. 669.)

⁶⁾ Zsámboki, u. o.

A pasa dühös haraggal azt válaszolá, hogy azok a hitszegők, akik Uláma pasát, a szerződés megszegésével, elvonulás közben megtámadták, amely tettnek büntetését *azokon a kutyákon* most hajtja végre.¹⁾ Losonczyt minden áron *élve* szeretne volna a szultánhoz küldeni, de midőn látta, hogy két halálos sebe nem gyógyítható s így életben maradásához semmi remény sincs, a haladokló hőst a csauszok által sátrából kivonszoltatta s fejét vétette. *Fejének bőrét lenyúzatá* s azt polyvával és szalmával *kitömve*, néhány fogolylyal, elszedett zászlókkal és egyéb győzelmi jellel a szultánnak elküldötte. Fejének csontját pedig lándzsára szúrva sátra elé tűzette, testét pedig eltemettette.²⁾

A feldühödt győztes az óriás erejű s délczeg Batthyány Farkas alispánt, kinek karja súlyát és jeles katonai képzettségét a pasa katonái eleget érezték, még kegyetlenebb módon mészároltatta le. A prajkői kapu küszöbén karjait és térdben mindkét lábát levágatván, az embertelenül megcsonkított hőst vérben-fagyban a kapu alatt hagyatta, hol az arra jövő-menő törököket, akik kinjaitól elfordultak, szívzaggató hangon hiába kérte, hogy könyörületből lőjjék keresztül. Ámbár sok vért vesztett, mégis napestig elkinlódék, midőn végre irgalomból fejét vették.³⁾

Ellenben Forgách Simont utóbb Kászon pasától, kinek fogóságába került, a Balassa Menyhértnél fogva levő *Szabács* esztergomi bégért cserélték ki, Farkasics Péter és Miklós vajda pedig a hadi foglyok kölcsönös kicserélése alkalmával nyerték vissza szabadságukat.⁴⁾

¹⁾ Tinódi, 405—408. v. s. Forgách u. o.

²⁾ Tinódi 409—417. v. s. Verancsics, Forgách és Istvánffy s más hazai kútfőink a temesvári hősnek barbár kegyetlenséggel történt halálát egybe hangzóan adják elő.

³⁾ A míg a szandzsák bég, ki Losonczyt elfogta, nem merte Ahmedtől foglyát visszakövetelni, addig *Musztafa* szilisztiai pasa, ki mint oláh renegát nem régen tért át az izlámra, a vele sógorságban lévő Batthyány Farkast magának adatni kérte, mit Ahmed megtagadott, mire Musztafa kijelenté, hogy kérelmét a szultán előtt ismételni fogja, a min a vadlelkű pasa annyira földühödött, hogy a fogoly hőst kikeresett borzasztó kínzással végeztette ki. (Tinódi 437—440. v. s. Istvánffy 202.)

⁴⁾ Istvánffy 203. — *Martonosi Spanyol István, Pattantyús Balázs és Bornemissza János* huszár-hadnagys s *Trián Rodrigo* spanyol százados

Ahmed a lakosságot még a kivonulás alkalmával a kapuból visszaűzette a városba, kit-kit saját házába visszaparancsolván, megengedte, hogy jövőben is saját törvényei szerint élhessen.¹⁾ Mivel a török kormány Dél-Magyarország állandó birtokba vételét s annak kormányzása céljából egy kormányzóságnak Temesvárt leendő felállítását már előbb elhatározta, azért Ahmed a várat Kászon pasára, mint *béglerbégre* bizta,²⁾ meghagyván neki, hogy az erősség összeromlott falait a nép kényszermunkára hajtásával állíttassa helyre s a megrongált védőműveket minél előbb javíttassa ki.³⁾ A törökök gyorsan berendezték Temesvárt a védelemre, a templomokat mecsetekké alakították át; az új béglerbég a Hunyadvárkastélyban ültette föl otthonát.

Ahmed seregének az ostrom alatt szenvedett súlyos fáradalmak kiheverésére nagyobb pihenőt, a győzelem fölötti örömeiben pedig tisztjeinek nagy lakomát adott.⁴⁾

Ámbár a király Temesvár ostromát mind végig éber figyelemmel kísérte s Losonczy sorsa iránt élénk érdeklődést tanúsított, még sem tétetett erélyes intézkedést az alvidék védő bástyájának s hős főkapitányának megmentésére.⁵⁾

E helyett *július 20-án* Passauban Losonczy leányait atyjoknak összes várai- es uradalmaiban *fiúsította*, «ne hogy ha István ur történetesen e világból kimúlnék, azok idegen hajlékokra szoruljanak», miről azonban a Temesvárbán körülzárt hős bizonyára nem nyert tudomást.⁶⁾

más foglyokkal Konstantinápolyba vitetvén, útközben a vakmerő Martonosi Spanyol István azon ürügy alatt, hogy a csizmájába esett kövecset, mely a járásban akadályozza, eltávolíthassa, őreivel kézbéköit levetette; majd egyik török kardját elragadván heves harc után az őrköt részint levágta, részint megszalasztotta. Társainak bilincseit letörvén — viszontagságos kalandok után baza jutottak (Forgách 43—44).

¹⁾ Verancsics II. 94. Forgách és Istvánffy u. o.

²⁾ Pecsevi, Thúry József fordításában.

³⁾ Istvánffy u. o. Centorio 191.

⁴⁾ Centorio u. o.

⁵⁾ Ferdinand mindazon hírekről, a melyek Temesvár és Losonczy sorsa felől hozzá érkeztek, azonnal értesíté bátyját, V. Károly császárt, miről *július 15- és 24-én* s *augusztus 5-én* írt levelei tanúskodnak. Brüsseli okmtár II. 337. 338. 343.

⁶⁾ Pesty Frigyes i. m. I. 57.

A Losonczy fiú-lányok, akikre a magvaszakadt család birtokai várakoztak, csakhamar férjhez mentek, és pedig *Fruzsínát* Losonczy hajdani nevelt fia és bajtársa, *Báthory Miklós*, *Annát* pedig *Unqnád Kristóf*, később horvátországi főkapitány vette nőül.¹⁾

Bécsben a királyi udvarban sokáig bizonytalanságban voltak Losonczy sorsa felől. Miksa főhgnek már *augusztus 3-án* tudomása volt arról, hogy Losonczy szabad elvonulás kikötése mellett átadta az erősséget, de a török szokása szerint a kivonulókat lekasabolta, de azt már Miksa sem tudta, hogy Losonczy keresztül vágta-e magát az ellenségnek?²⁾ Még sokáig tartott a bizonytalanság, míg végre *Báthory Endre augusztus 27.* előtt néhány nappal megírta a királynak, hogy Losonczy «hir szerint meghalt és pedig nem dics-telenül».³⁾ A király őszinte szívből sajnálta a temesvári hős szánalomra méltó halálát, valamint azt, hogy «*leg hívebb bajnokát*» meg nem segíthette.⁴⁾

* * *

Ahmed majd nem egészen augusztus végeig pihentette Temesvárt táborát, hogy segélycsapatok által seregét felfrissítse. Az osztróm alatt jól-rosszul eltemetett halottak bűzös kigőzölgése folytán, mint rendesen, most is kitört a pestis a táborban. Az élelmiszerek fogytával az éhség is kínozza a török sereget,⁵⁾ melyet a kiélt alvidék községei a szenvedett nyomor folytán már képtelenek voltak élelmezni. A pasa augusztus első felében Temesvár alól kisebb-nagyobb csapatokat küldött az alvidéki erősségek behódítására, melyekből az idegen zsoldosok jó előre megszökdöstek.

Azonban valamennyi alvidéki vár elvesztése közt legszégyenletesebb volt Lippa elárulása.

Aldana Temesvár ostroma alatt *július 19-től 26-ig* Lippán

¹⁾ Régi Magyar Költők Tára, III. 429.

²⁾ Miksa *augusztus 3-án* kelt levelében tudatta Teufel Erasmussal és Pallavicinivel Temesvárnak *július 26-án* történt esztét. Tört. Tár. 1892. 279

³⁾ Batthyány Ferencz levele Nádasdyhoz, augusztus 27-ről. Pray, Ep. Proc. III. 330.

⁴⁾ Tinódi 498—500. v. s.

⁵⁾ Batthyány Ferencz levele Mária királynéhoz, szeptember 2-ről Brüsseli okmtár, II. 353.

és környékén mintegy 2800—3000 embert összpontosított és pedig:

Záray Pál százados	---	---	---	---	400 német
» » »	---	---	---	---	200 spanyol
Tóth Mihály csapata	---	---	---	---	200 hajdú
Mikola László »	---	---	---	---	700 »
Balassa Menyhért	---	---	---	---	100 huszár
Török János	---	---	---	---	100 »
Összesen:					2000 fő.

Hozzájárultak még *Olsárevics Demeter* és *Cserepovics Miklós* ráczjai, *Varkocs Tamás* a tiszai megyék felkelő nemeseivel, *Horváth Bertalan*, *Dombay Mihály* és az elhunyt *Bakics Péter* lovasai, mely csapatok létszáma fentiekkel együtt 3000 főre rugott. Azonban mivel a külföldi katonák a zsoldot nem kapták meg, semmiképen sem voltak arra vehetők, hogy Temesvár megsegítése céljából az oda való bejutást megkísértsék.¹⁾

Aldana már ekkorra a körülfekvő vidéket mindenéből kifosztotta s most már az *élelmi szert kezdte eladni, hogy löszert szerezhessen be.*²⁾ Ily viszonyok között folyton pénzért, sőt daczára a 3000 főnyi őrségnek, még újabb csapatokért is rimáinkodott Castaldonál, ki *július 26.* táján újra csapatokat rendelt hozzá és pedig *Lopez András* és *Villandrado Rodrigo* századosokat egy zászlóalj német s annyi spanyol gyaloggal Lippára útba indította.³⁾ Midőn azonban a zsoldosok útjuk céljáról értesültek, Déván fellázadtaks megtagadták a Lippára vonulást.⁴⁾ A július végén Báthory Endre vajda által Lippára indított 400 lovas szintén nem jutott be oda.⁵⁾

Henriquez Ferencz, százados, már *július 27-én* hírül vitte Lippára Temesvár elestét, mire Aldanát érthetlen félelem fogta el

¹⁾ Castaldo levelei Miksához, július 19, 25- és 26-ról. Tört. Tár. 1892. 272. 274—275.

²⁾ Castaldo levele Miksához, július 22-ről. U. o. 274.

³⁾ Castaldo levele Miksához, július 31-ről, Lippa elárulásáról. Bucholz i. m. IX. 609.

⁴⁾ Szilágyi Sándor: Erdély tört. II. 318.

⁵⁾ Castaldo levele Miksához augusztus 1-ről, kiadva Szilágyi Sándor Erdélyi Országgyűl. Emlékek. I. 421.

s Lippa elhagyásáról kezdett gondolkodni, — úgy vélekedven, — hogy ha Losonczy önfeláldozó vitézségével nem volt képes Temesvárt megtartani, ő még kevésbbé lesz képes Lippát megvédeni,¹⁾ minek folytán elhatározta, hogy a várat felgyújtatja, az élelmet és hadi szereket megsemmisíti s az őrséggel Erdélybe menekül.²⁾

Azonban Záray Pál, Olcsárevics Demeter, Henriquez százados s a lippai tisztek, kikkel a hadi tanácsban szándékát közölte, nemcsak szemtől-szembe kárhoztatták szándékát, hanem midőn attól elállni vonakodék, a következményekért felelőssé tették. Örök szegyenfolt leend nevén — mondák — ha a várat elhagyja.³⁾ Egyébiránt kémeik által az ellenség mozdulata felől azon értesítést szereztek, hogy a Temesvár nehéz ostromában kimerült török had nem fog egyhamar új vállalatba kezdeni. A hadi tanács abban állapodott meg, hogy a várat minden áron védeni kell s a csapatparancsnokok erőyes védelemre készültek.⁴⁾

Azonban Aldana *július 28-án* hajnalban ismét elállott a vár védelmétől s rendeletet adott az őrségnek, hogy a málhát szekerekre rakva, az udvaron sorakozva várja a parancsot az indulásra. A szállításra nehéz ostromlővegeket a tüzérek által csőszájig lőporral megtöltette, a kapuk s tornyok boltíveit alá aknáztatta s a lövegekkel is gyújtózsínórral összeköttette.⁵⁾

Már a reggeli órákban a temesvári menekültek meghozták Lippára az őrség felkonczolásának híret s az elveszített vár környékeről a nép családostól s nyájaival tömegesen menekült Lippa felé.⁶⁾ Aldanán ekkor a lázas izgatottság s félelem ismét annyira erőt vett, hogy a temesvári országúton *távol mutatkozó porfellegekről, mit a menekülők három csordái okoztak, azt hitte, hogy azokat a Lippa ellen érkező török lovasok verik föl*; s ámbár az őrség többsége kész volt a végső ellenállásra, mégis, Aldana az alvezérek és főtisztek tiltakozása — sőt ellenszegülése daczára, a vár kiürítésére s a védművek felrobbantására azonnal parancsot adott.⁷⁾

¹⁾ Istvánffy 203.

²⁾ Centorio 192.

³⁾ U. o. 193.

⁴⁾ U. o. 195. Istvánffy u. o.

⁵⁾ Istvánffy u. o. Centorio 196.

⁶⁾ Istvánffy u. o. Castaldo 196.

⁷⁾ Ezen reggelen a toronyór távolból nagy porfelleget látott, mit a

A tűzerek annyira izgatottan végezték az erősség felrobbantását, hogy az aknák több helyt előbb robbanván föl, néhány tűzert összeszaggattak, két tűzer pedig a várba rekedve bent égett.¹⁾

A várkapu oromfalán álló két torony is levegőbe röptült s az épületek lángba borultak. Aldana a lakosok rimánkodása daczára, a várost is több oldalon fölgyújtatta, jólehet a házakat Gersei Pethő János futása után még a törökök is megkímélték.²⁾ *Solymos* várába élelmet és *20 főnyi* őrséget helyezvén, Dévára menekült, hol Castaldo parancsára egyelőre megállapodott.³⁾

Erre a Lippa közelében táborozó tiszai tölkelő hadak is hirtelen széteszlottak s Varkocs Tamás alig 300—400 főnyi csapattal tért vissza Váradra, és gyors segílyt kért Castaldótól.⁴⁾

Varkocs utasítására a huszár-kapitányok közül Henyey István és Gyalui Vas László, kunsági lovagtiszt Lippára siettek, hol mindent leégve találtak. Miután a várban épen maradt épületeket is fölgyújtották, a sértetlen maradt két ágyút a még el nem égett hadi szerekkel együtt magukkal vitték Gyulára.⁵⁾

Ahmed pasa járőreitől értesülvén, hogy a vár még nincsen teljesen lerombolva, újonan épült erődítményeiből még *négy védőmű* fennáll, valamint az erősségben okozott rombolás kevés munkával kiigazítható, azért *július 30-án* Kászon pasát 5000 spahival Lippára küldte, ki a tüzet eloltván, *Radna* s a községek munkára hajtott népe által a várat védhető állapotba helyezte.⁶⁾ Erre Solymos-

Temesvár vidékéről menekülő nép barmai okoztak; ezt a katonák azonnal jelentették Aldanának, a ki azt hitte, hogy a porfelleget a törökök lovascsapatai okozzák és az elvonulást azonnal elrendelte. (Centorio 195—196.)

Aldana gyávaságból hagyta el Lippát: *grege pecudum in campis non procul a Lippa viso timens, ne turci essent*. Némelyek egyetértettek ugyan vele, de a többség kész volt a vár védelmére. (Castaldo levele Ferdinandhoz, augusztus 28-ról. Tört. Tár. 1892. 283. l.)

¹⁾ Istvánffy u. o.

²⁾ U. o.

³⁾ Centorio 198.

⁴⁾ Castaldo levele Ferdinandhoz, augusztus 10-ről. Tört. Tár. 1892. 281.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ Centorio 200. Istvánffy u. o.

nak is 10 hajdú s ugyan annyi spanyolból álló őrsége Dévára szökött,¹⁾ mire Kászon az üres Solymost is megszállotta.²⁾

Amig Castaldo — azt lehet mondani — Temesvár elvesztését és Losonczy tragikus halálát egykedvűen s közönyösen fogadta, addig Lippa elárulása rendkívüli fájdalommal és haraggal töltötte el.

Július 31-én már értesült Aldana arczpirító gyávaságáról és Lippa szégyenteljes elárulásáról. «Oly nagy a fájdalom — írja e napon Miksa főhercegnek — hogy nem találok szavakat, melyekkel kellőképen kifejezhessem azt a *gyalázatot*, sőt inkább *árulást* (vilitatem imo potius proditionem), a mit Aldana elkövetett, s a mit én mindig jószoltam és előre tudtam, de — oh jaj! — nem hittek nekem.»

Temesvár elvesztéseért is Aldanát okozza — sőt saját mulasztásaiért is a felelősséget rá iparkodik tolni s tanúképen Henriquez Ferencz századosra hivatkozik és Aldana ellen annak kihallgatását ajánlja.³⁾

Másnap, *augusztus 1-én és e hó 3-án* ugyancsak Miksa főherceghez intézett soraiban az «*áruló kutyát*» egyenesen Lippa elárulásával vádolta, s értesíti a főherceget, hogy az erősséget a törökök már gyorsan megszállották. Egyszersmind felhatalmazást kert arra nézve, hogy Aldanát addig is, míg ügye megvizsgáztatik, fogságba vethesse.⁴⁾

Majd a királynál is ismételve bevádolta, hogy előbb Aldana irigykedése Losonczy ellen okozta Temesvár elestét, most pedig *veleszületett gyávaságból* hagyta el Lippát, s egyszersmind annak

¹⁾ Castaldo levele Miksa főhghhez augusztus 1-ről, kiadva Szilágyi Sándor Erdélyi Országgyűl. Emlékek I. 422.

²⁾ Centorio és Istvánffy u. o.

³⁾ Bucholz IX. 609.

⁴⁾ Castaldo augusztus 1-én írt levele kiadva Szilágyi Sándor Erdélyi Országgyűl. Emlékek I. 422.

A tábornok augusztus 3-án kelt levelében egyebek közt arról tudósítja a főhget, miszerint meg nem foghatja, hogy Aldanát, *nemzetének s az egész kereszténységnek ezt a gyalázatát*, mi bírta e tetre? Bizonyosan *örökös részegsége és a vele született gyávaságán kívül* valami ördögi szellem. (Tört. Tár. 1892. 279.)

környékéről történt 20,000 frt összerablásával s a Temesvárba szállítás céljából kezére bízott hadi szer lefoglalásával és a lippai őrség élelmének eladásával is vádolta,¹⁾ mire a király augusztus 27-én meghagyta a tábornoknak, hogy Aldanát vesse vizsgálati fog-ságba.²⁾

E közben Ahmed pasa *Lugos* és *Karánsebes* behódítására nem küldött ki csapatokat, hanem a csauszai által küldött levelekben Temesvár sorsával fenyegette azokat, ha meg nem hódolnak³⁾ s adót nem fizetnek, mire a segély nélkül magára hagyott két vég-hely közül először is Lugos adta meg magát, *augusztus 6-án*,⁴⁾ majd a karánsebesiek is a város elpusztításával fenyegetőző pasának *augusztus 11-ike* előtt azon föltétel alatt hódoltak meg, hogy évi 1000 arany adó fejében a pasa békében hagyja őket s ezen kívül még a sereget is ellátják élelemmel.⁵⁾ Ennek fejében a török vezér azon biztosítékot nyújtotta, hogy Lugost és Karánsebest egyelőre nem szállotta meg.

Midőn Ahmed seregét a megérkező segédcsatatok által felfris-síté, egy felől Kászon pasa a Maros-melléki várakat, köztük *Eperjest*, *Nagylakot* és *Csanádot* is, mely utóbbit a spanyol őrség üresen hagyta, behódította,⁶⁾ másfelől a Temesvár alól kiküldött csapa-tok pedig *Versecz*, *Facset*, *Mehádia*, *Csákovár*, *Haramvár*, *Keve*, *Mező-Somlyó*, *Ér-Somlyó* és *Pancsova* palánkjait szállották meg.⁷⁾ A lippai bég még 1552-ben Araddal szemben, a Maros balpartján elterülő mocsarak közt a környék földnépe által fölépítteté az *aradi várat*,⁸⁾ melyből a török pasa *Arad* és *Zaránd* megyéket meghódítá. *Jenő*, *Simánd*, *Pankota*, *Dézna* s a Losonczy-család többi várai is idővel török kézre kerültek.

¹⁾ Tört. Tár. 1892. 288.

²⁾ U. o. 287.

³⁾ Ahmed levele Bika András karánsebesi bíróhoz augusztus elejéről. U. o. 278.

⁴⁾ Castaldo levele Miksa főhghez, augusztus 6-ról. U. o. 280.

⁵⁾ Castaldo levele Miksához 11-ről. U. o. 282.

⁶⁾ Castaldó levele Ferdinandhoz, augusztus 6-ról. U. o. 280. Pray i. m. II. 308. Decsi Sámuel: *Osmanográfia* III. r. 386.

⁷⁾ Grissellini i. m. I. 77. Bárány Ágoston Torontál vármegye Emléke 2. 42. 86. 88—89.

⁸⁾ Fábián Gábor: *Arad vármegye leirása*. 58.

Tehát Temesvárnak elvesztése súlyos következményeinél fogva nagy esemény volt s fölért egy országos szerencsétlenséggel. Az alvidék erős védőbástyája és hadászatiilag fontos vára elveszett s az alvidéki hét vármegye területével nagyobbodott a török hódoltság, minél fogva a temesvári pasák ezután 164 évig háborítatlanul uralkodtak az alsó részek fölött.

De a fontos végvár elvesztésének legsúlyosabb következménye az lett volna, ha a győztes török sereg Temesvár és Lippa kézrekerítése után Erdély felé folytatja előnyomulását, mely esetben azt kardcsapás nélkül elfoglalhatta volna, mert azon percztől kezdve, midőn a két fontos erősség elveszett, Erdély védelme és megtartása lehetetlenné volt téve, annál inkább, mivel *Forza Pallavicini* tábornoknak Erdélybe törekvő segélyhadát s *Teufel Erasmus* győri kapitány seregét Ali, budai pasa, augusztus 8-án *Palást-nál* szétszórta.

Maga a tehetetlen Castaldo sem hitte már, hogy a győzelmes törököknek útját állhassa, s kétségbeesve folyton azt irkálta Bécsbe, hogy Erdély még ez évben a törökök hatalmába jut, ha Ahmed ellene fordul. A székelyek Fráter György meggyilkolása miatt bármely pillanatban készek voltak az orgyilkos tábornok elleni fölkelésre.¹⁾ A szultán által János Zsigmond visszahozására újból felhívott erdélyi nemesség, melyet a porta felkonczolással fenyegetett,²⁾ a *palásti* vesztés hírére a tábornok fosztogató és lázongó csapatai ellen fordult, melyek elszeledtek s a kóborló zsoldosokat a terményeiket erdőkbe rejtő parasztok csapatostól öldösték.³⁾

A fejét vesztett tábornok tehát azon engedélyért fordult a királyhoz, hogy csapataival *Nagy-Bánya felé visszavonulhasson*, hol a segélyhadat bevárja, mely ha rövid idő alatt meg nem érkezik, a *temesvári őrsg lekasabolásánál kegyetlenebb mészárlás várakozik*

¹⁾ Castaldo levelei Miksához augusztus 16-ról s Ferdinandhoz augusztus 26-rol. Tört. Tár. 1892. 283. 287.

²⁾ Szulejmán fermánja augusztus 3—12. között az erdélyiekhez. U. o. 280.

³⁾ Castaldo levelei Ferdinandhoz, augusztus 19- és 28-ról. U. o. 284. 287—288.

rá.¹⁾ Ennél fogva a király *augusztus 29-dikén* elrendelte, hogy a tábornok ilyen körülmények között *a hadsereget a veszélynek ne tegye ki*, hanem Nagy-Bányára vagy más biztos helyre vonuljon vissza, míg a segélyhad megérkezik.²⁾

Azonban, hogy Castaldo Erdélyt egyelőre még is megtarthatta, az volt az oka, hogy Ali pasa a török fegyverek szerencséje és saját hiúsága által elvakítva, Erdély megszállása előtt előbb *Szolnok* és *Eger* megvívását határozta el, melyeknek őrségei őt több ízben nyugtalanították. Ezen tervének megnyervén az Erdélybe készül Ahmed pasát és vele egyesülve Szolnok, s ennek elfoglalása után pedig Eger felé folytatták előnyomulásukat. Ámde Eger hősieken megvédetvén, a hosszú ostromban megviselt török hadak a késő esős ősön kénytelenek voltak haza takarodni. Így azután Erdély még rövid időre megtartható lett.

Tehát a hadviselésben a gyámoltalanságig tehetetlen tábornok nevéhez fűződik a sok balvégzetű hadi esemény szégyenfoljta. Ő azonban a saját mulasztásait minden áron Aldanára iparkodott háritani, a kit különösen úgy akart feltüntetni, mintha Lippa elárulásán kívül Temesvár elvesztésének is ő lett volna a főoka. Csakhamar fogságba vetette Aldanát, vagyonát zár alá tétette s irományait elszedte.³⁾

Aldana bűnpöre a bécsi delegált bíróság előtt két éven át tartott, mely őt végre is 1554 június 16-án árulásért fej- és jószágvesztésre ítélte. Ekkor azonban Aldana a maga nevében testvérje, *Juan Villela de Aldana*, az Alcantara-lovagrend papja által a királytól kegyelmet keretett, a ki azután Máriának, Miksa főherczeg nejének, közbenjárására figyelembe vette Aldana azon védekezését,

¹⁾ Castaldo levele Ferdinandhoz, augusztus 20-ról. U. o. 284.

²⁾ Ferdinand levele Castaldóhoz augusztus 29-ről. U. o. 290.

³⁾ Castaldo *augusztus 28-án* újra hangsúlyozta a királynak, hogy Aldanának *Losonczy ellen való ürügykedése* okozta Temesvár elestét, és hogy az «áruló» *gyávaságból* hagyta el Lippát. (Tört. Tár. 1892. 288.)

Majd *október 13-án* a már őrizet alatt tartott Aldana ellen egyebek között újfent azon vádat emelte, hogy ámbár Lippa környékéről az erősség védelmi karban való helyezésének örve alatt 20,000 frtot rabolt össze, *még is az élelmet és hadi szereket Temesvárból és Lippából eladta* (hihetőleg, hogy a zsoldot fizethesse katonáinak). (U. o. 486.)

hogy őt nem várparancsnoknak küldtek Lippára, hanem a királynak szolgálatot teendő, önként ment oda, továbbá, hogy ő nem volt megbízva az erősség védelmezésével, mert ő a Magyarországon harczoló spanyol hadak *parancsnoka* (maestro de campo) volt, azért a király, tekintettel Aldana ezen mentségére, ítéletét felfüggesztette s az országgyűlés összehívásáig őt Trencsén várában börtönben tartotta. Az 1556 januárban megnyílt országgyűlésen a király, tekintve a negyedfél évi szigorított fogságot, a mit Aldana elfogatása óta szenvedett, szabadon bocsátotta őt. Ezután Aldana V. Károly seregébe lépett, ki őt a piemonti és lombardiai tűzértség főparancsnokává nevezte ki.¹⁾

Ezen bűnpörben a két idegen főtiszt — Castaldo és Aldana — a vádló és vádlott, sok szennyet és gyanúsítást kent egymásra s még inkább megerősítették azon tényt, hogy Temesvár katasztrófája ezen zsoldért harczoló condottierik vétkes közönyösségének és szégyenteljes gyávaságának volt következménye, kiknek nem volt érzékük a katonai becsületről és fogalmuk a katonai kötelesség mibenlétéről.

Másrészt a bűnper azt is nyilvánvalóvá tette, hogy Losonczy nemcsak *erkölcsi tulajdonaival*, félelmet nem ismerő lelkével és tiszteletreméltó férfias szilárd jellemével, hanem a hadművelet előkészítésében tanúsított *katonai eszélyességével s a kivitelben való erélye és helyes harczintézkedései* által mennyivel felülmúlta ezeket a hivatásos, de zsoldért harczoló katonákat, a kiknek jellemében és tetteiben a katonai erények hiányában csak is az *önzés és kapzsiság* szembe ötlő.

Így azután a temesvári hős kortársai közül azok, — kiknek alkalmuk volt az események okaiba melyebben bele tekinteni — meg voltak győződve a felől, hogy Losonczy részvételtől halálát Castaldo és Aldana kötelességmulasztása okozta.²⁾ Ellenben azok,

¹⁾ Aldana bűnpörének lefolyását Dr. Márky Sándor (i. m. I. 552—554.) bővebben elbeszéli.

²⁾ Batthyány Ferencz is Castaldót okolja Losonczy haláláért. (Pray i. m. II. 320.)

«Ő, a szegény Losonczy, — írja Batthyány Ferencz — remélte és erősen kérte s esedezett a szeretett isteni segélyért, azonban nem volt senki a ki segélyt nyújtott volna neki.» (Brüsseli okmtár II. 353.)

a kik Losonczy hadi képzettségét ismerték, azon nézetben voltak, hogy kár volt őt Temesvárba küldeni, mivel az erősségen kívül mint egy önállóan s az erdélyi seregtől függetlenül működő hadtest parancsnoka, a háborúnak szerencsés fordulatot adott volna, vagy legalább Temesvárt fel tudta volna menteni az ostrom alól.¹⁾

Egyébiránt már az egykorú kiváló hazafiak mélyen át voltak hatva annak tudatától, hogy Losonczy Temesvár védelmében tanúsított személyes önfeláldozása által lélekemelő hősi tényt vitt véghez s nagy jellemének és önzetlen hazafiságának ragyogó példája által megörökíté nevét a kegyelet és a nemzeti hála szentélyében.²⁾

* * *

Hadtörténelmi szempontból Temesvár ostromáról végeredményében a következők emelhetők ki.

A temesvári őrség létszámát és állapotát, valamint az erősség hiányos fölszerelését tekintve, azt találjuk, hogy Losonczy a túlerőnek hőiesen ellenállott és fényesen eleget tett a katonai becsületnek. A mostoha viszonyok között, a mi csak emberi esztől és erőtől telhetett, mindent megtett a vár megtartása érdekében s nyilvánvaló az is, hogy a csekély és elcsigázott őrséggel nem tarthatta volna tovább az erősséget. A szakadatlan veszteségek csökkentették az őrség számát, kevés ép és el nem gyengült védő állott már rendelkezésre; azután az élelem, s a mi fő, a lőszer is teljesen elfogyott. Így tehát azt találjuk, hogy a parancsnok kötelességének hőiesen megfelelt.

A várőrség vitéz magatartásáról is dicsérettel kell megemlékeznünk s el kell ismernünk, hogy a maroknyi őrség derekasan teljesítette kötelességét, éjjel a falakon ütött réseket javította ki, nappal a rohamokat utasította vissza. Szóval a vitéz és szívós ellenállás, a mit az ostromlók nagy tömege ellen kifejtett, mutatja,

¹⁾ Tinódi 549—552. v. s.

²⁾ «Losonczy magát annyira férfiasan és hőiesen viselte, — írja Batthyány Ferencz Mária királynénak — hogy elég arra nézve, hogy őt bátran Hectornak nevezzék, és annyira jó szolgálatot tett ő a királyi fölségnek és sanyargatott hazánkknak, hogy az ő tetteit méltán följegyezhetik a krónikába» ... (Brüsseli okmtár II. 352.)

hogy úgy a parancsnok, mint a tisztek és katonák fényesen eleget tettek a katonai becsületnek. A városi polgárok is úgy a kézi tusákban, mint a rések betömésében s a sebesültek ápolásában jó szolgálatot tettek.

Ha pedig még azt is fontolóra vesszük, hogy az őrség 33 napon át félelmet nem ismerő önfeláldozással felelt meg kötelességének, továbbá ha még azt is számításba vesszük, hogy mily elszántan és elismerésre méltó hősiességgel verte vissza a 25 rohamot,¹⁾ úgy némileg még a spanyolok kötelességszegését is menthetjük, mert a spanyolok nem hazafiak, hanem zsoldért harczoló katonák voltak, a kik a vár tarthatatlan és kedvezőtlen körülményei daczára, a *bérbe vett* katonai kötelességnek szintén eleget tettek.

Ha a török hadvezénylet intézkedését tekintjük, el kell ismerni, hogy az czéltudatos, határozott és főképen erélylyel párosult vala.

Miután Ahmed pasa Belgrádot és Szendrőt hadműveleti alapnak berendezte, támadólag előre nyomult és nemcsak a hadművelet kitűzött czélját érte el, nemcsak a vívás alá vett erősséget zárta el minden külségélytől, hanem a havasalföldi török-oláh sereg betörése által az erdelyi hadakat lekötötte; Ali budai pasa pedig az északi hadszínhelyen bénította meg a magyar hadi erőt, a mi a fősereget minden váratlan támadástól megmentette, mi által az egész erővel az ostromhoz láthatott.

Ahmed az ostrom vezetésénél az erőt és munkát, a rohamoknál pedig a *vért* nem kímélte. Tehát a várharczban kifejtett *kitartás* és szívós *erőfeszítés* a fővezér *erélyét*, a csapatoknak pedig a műveletek végrehajtásában való *ügyességét* és *elszántságát* mutatják. A janicsárok és azábok a *töltésútak* építése, a mocsarakban készült *lövegállások* emelése, az *ostromhalmok* rakása s a vízi-toronyhoz vezető út kicsikarása által hatalmas munkát végeztek. A török tűzérség is kitűnően megfelelt feladatának, s a jól intézett ostromlövegek erélyes működése végzetessé vált az erősség védőműveire, különösen a vízi-toronyra, a melynek elfoglalása mutatja az ostromlók elszántságát és erőfeszítését.

¹⁾ Batthyány Ferencz Mária királynéhoz írt levelében 10 rohamot említ (u. o.), ellenben Ferdinand augusztus 5-én egyebek között azt írta V. Károlynak, hogy *Temesvár megvétele 25 rohammal történt.* (U. o.)

Kétségtelen tehát, hogy Temesvár kiostromlása egyike volt a leghatalmasabb és legszebb hadműveleteknek, a mit Szulejmán harczképzett seregei végrehajtottak, úgy, hogy azt csak Szigetvárnak 1566-ban történt megvétele mulja fölül.

Ámde ha ez dicsősége a török fegyvereknek, úgy még nagyobb dicsősége a temesvári hősnek, a ki maroknyi őrségével az akkori világ első hadseregét majdnem öt héten át feltartóztatta. Losonczy nem elvakult, hanem öntudatos ellensége volt a terjeszkedő török hatalomnak, s mint tetteiből látjuk, az volt meggyőződése, hogy csakis az *elszántság* és *erő*, végső szükségben pedig még a *vagyonnak*, sőt az *életnek* teljes feláldozása mentheti meg a hazát a török hódítás veszélyétől.

De nemcsak ez volt erkölcsi indító oka a Temesvár védelmében tanúsított hazafiságának és önfeláldozásának, hanem azon eszményies hazafiúi czél is vezette, hogy példát akart adni kortársainak arra nézve, hogy az elszántságon és erőfeszítésen kívül a *katonai eszélyesség*, mi válságos viszonyok között a parancsnokot gyors elhatározáshoz vezérli, a rendíthetlen *erkölcsi erő*, mely a döntő pillanatban az életnek kockára tételétől sem riad vissza, s a *határozott fellépés*, mi az alárendeltekben is bátorságot ébreszt: azok a katonai tényezők, melyek birtoka a hazafiakat a magyarnak erős, hadban képzett és elszánt ellensége, a török fölött győzelemre segíti.

A temesvári hőst kortársai megértették, s a mit akart, elérte: mert Drégely, Eger és Szigetvár lángjaiból magasan felragyogott a hazafiúi és katonai erények dicsfénye.

CZÍMER KÁROLY.